

ANNOTASIYA.

“Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər” mövzusunda olan diplom işi 3 fəsildən ibarətdir. Hüquqi əhəmiyyətə malik bu mövzu aktual xarakter daşıyır. Çünki insan, onun şəxsiyyəti, sağlamlığı, həyatı, azadlığı, ləyaqəti, cinsi toxunulmazlığı, konstitusion hüquq və azadlıqları, ailə münasibətləri Respublikanın Cinayət Qanunvericiliyi və Konstitusiyaya qorunur. Bu da diplom layihəsinin nə dərəcədə aktual bir mövzuya həsr olunduğuna əyani sübutdur.

Diplom işinin I fəslə şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərin anlayışı və xüsusiyyətlərinə həsr olunub, 2 paragrafdan ibarətdir.

5 paragrafdan ibarət olan II fəslində şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərin növləri araşdırılaraq müqayisəli şəkildə təhlil edilir.

“Əməyin mühafizəsi”ndən isə diplom işinin III fəslində bəhs edilir.

Öz aktuallığı ilə seçiyələndirilən “Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər” mövzusunda olan diplom işi mövzunun planına uyğun olaraq yazılmışdır.

MÜNDƏRİCAT.

GİRİŞ.....	6
FƏSİL 1. ŞƏXSİYYƏT ƏLEYHİNƏ OLAN CİNAYƏTLƏRİN ANLAYIŞI VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.	
§ 1 Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərin anlayışı.....	7
§ 2 Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərin sistemi.....	8
FƏSİL 2. ŞƏXSİYYƏT ƏLEYHİNƏ OLAN CİNAYƏTLƏRİN NÖVLƏRİ.	
§ 1 Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər.....	10
a) Həyat əleyhinə olan cinayətlər.....	10
b) Sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər.....	20
§ 2 Şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər.....	23
§ 3 Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər.....	35
§ 4 İnsan və vətəndaşların Konstitusiyaya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər.....	52
a) Vətəndaşların hüquq bərabərliyi prinsipi və siyasi hüquqları əleyhinə olan cinayətlər.....	54
b) Şəxsi həyatın toxunulmazlığı əleyhinə olan cinayətlər.....	56
c) Müəlliflik hüquqları və əmək hüquqları əleyhinə olan cinayətlər.....	58
§ 5 Yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlər.....	60
FƏSİL 3. ƏMƏYİN MÜHAFİZƏSİ.	
§ 1 Azərbaycan Respublikasının Əmək Qanunvericiliyində işlədilən əsas məfhumların anlayışı.....	66
a) Əməyin mühafizəsi normalarını və qaydalarını müəyyən edən qanunvericiliklər.....	66
b) Sağlam və təhlükəsiz əməyin mühafizəsi şəraitinin təmin edilməsi qaydaları.....	67

§ 2 Zədələnmə, bədbəxt hadisə və peşə xəstəlikləri barədə ümumi məlumat.....	68
§ 3 İstehsalat zədələnmələri və peşə xəstəliklərinin göstəriciləri.....	69
§ 4 İstehsalat təcrübələri və peşə xəstəliklərinin səbəblərinin təhlili üsulları.....	70
§ 5 İnsan əməyinin ergonomik təhlükəsizliyi.....	72
§ 6 İnsan-maşın-mühit sisteminin quruluşu, xassəsi və növləri.....	74
NƏTİCƏ.....	76
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	78

GİRİŞ.

İnsan, onun həyatı, səhhəti, hüquq və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə ali dəyərlər olduğu bəyan edilir, belə dəyərlərin qorunması dövlətin ən başlıca vəzifəsi kimi təsbit edilir.

Keçmişdə, inzibati amirlik şəraitində mövcud olan totalitar dövlət rejimində azadlıq və demokratiya sözləri, şüarları qulaqlarda tez-tez səslənsə də, insan və vətəndaşın, onun hüquq və azadlıqlarının qorunması faktı həmişə arxa planda dururdu. Qanunda və praktikada insandan daha çox dövlət mənafeyinin mühafizəsi ön plana çəkilirdi.

İnsan hüquqları üzrə Ümumdünya Konfransının materiallarında (1993-cü il, Vyana) qeyd edilir ki, insan hüquqlarının müdafiəsinə təminat verən hüquqi mexanizm yaradılmalıdır. Belə mexanizmin vacib həlqələrindən biri qüvvədə olan cinayət qanunlarıdır.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin “Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər” adı altında Xüsusi fəsilə daxil edilən normalarla insanın həyatı, səhhəti, şərəf və ləyaqəti, hüquq və azadlıqları müdafiə altına alınır.

“Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər” adı altında təqdim edilən diplom layihəsində qeyd edilən problemlər qaldırılmışdır.

Yeni şəraitdə şəxsiyyətin mühafizəsinə dair Konstitusiyanın müddəalarından irəli gələn vəzifələr ictimai həyatın demokratikləşdirilməsini, hüquqi dövlətin və qanunçuluq rejiminin yaradılmasını, insanların hüquqi şüurunun və hüquqi mədəniyyətinin yüksəldilməsini tələb edir.

Qeyd edilən vəzifələr yeni hüquqi təfəkkürə, yüksək professionallığa malik, dünya dövlətlərinin qanunvericiliyinə bələd olan və onun mütərəqqi ənənələrini mənimsəyən ali təhsilli hüquqşünas kadrların köməyi ilə həyata keçirilə bilər.

FƏSİL 1. ŞƏXSİYYƏT ƏLEYHİNƏ OLAN CİNAYƏTLƏRİN ANLAYIŞI VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.

§ 1. Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərin anlayışı.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hər bir şəxsin həyatının, səhhətinin, şərəf və ləyaqətinin, şəxsi və ailə sirrinin və s. dəyərlərin qorunduğunu elan edir. Konstitusiyaya uyğun olaraq dövlət ailəyə himayədarlıq edir, respublika vətəndaşlarının sosial-siyasi hüquqlarını təmin edir. (21)

Konstitusiya ilə elan edilən, şəxsiyyətin qeyd edilən dəyərlərinin qorunması respublikanın bütün həyat ukladı ilə, eləcə də cinayət qanunvericiliyi ilə təmin edilir. İnsanın, onun hüquq və azadlıqlarının cinayətkar qəsdlərdən qorunması cinayət qanunvericiliyinin başlıca vəzifələrindən sayılır.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq hazırlanan Cinayət Məcəlləsində bütün qorunan başqa dəyərlər içərisində insanın, onun hüquq və azadlıqlarının qorunması ön plana çəkilir.

Şəxsiyyət və onun hüquq və azadlıqları – mülki hüquq, ailə hüququ, əmək hüququ, inzibati hüquq və s. hüquq sahələri ilə qorunur. Lakin cinayət hüququ şəxsiyyəti daha təhlükəli olan qəsdlərdən qoruyur. Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində, VIII bölmədə nəzərdə tutulan normalarla şəxsiyyətin həyatı, səhhəti, azadlığı və şəxsi ləyaqəti müdafiə altına alınır. Bundan başqa, qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin “İnsan və vətəndaşların konstitusiya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər” adlanan fəslində də vətəndaşların Konstitusiya hüquq və azadlıqları qorunur. Respublikanın qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində şəxsiyyətə qəsd edən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən bütün normaları vahid sistemə salınmışdır. (6)

Beləliklə, şəxsiyyət əleyhinə edilən cinayətlər – insanların həyatına, səhhətinə, azadlığına, şərəf və ləyaqətinə, cinsi toxunulmazlığına, cinsi azadlığına, konstitusiya ilə müəyyən edilən hüquq və azadlıqlarına, ailə münasibətlərinə, yetkinlik yaşına çatmayanların normal tərbiyəsinə qəsd

edən, cinayət qanununda nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli, təqsirli, cəzalanmalı olan əməllərdir. (5)

§ 2. Şəxsiyyət əleyhinə edilən cinayətlərin sistemi.

Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər beş növə ayrılmışdır:

- Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər;
- Şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər;
- Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər;
- İnsan və vətəndaşların Konstitusiya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər;
- Yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlər.

Şəxsiyyət əleyhinə edilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normaların bu sistemi bu normalarda nəzərdə tutulan cinayətlərin ziyan yetirdiyi bilavasitə obyektə əsasən müəyyən edilmişdir.

Cinayətin obyektini ictimai münasibətlər təşkil etdiyindən, şəxsiyyət əleyhinə edilən cinayətlərdə də müəyyən qrup ictimai münasibətlərin ümumiləşdirilmiş ifadəsi olan şəxsiyyət araşdırdığım cinayətlərin Xüsusi obyekt kimi çıxış edir. Cinayət hüquq nəzəriyyəsi insanı sadəcə bioloji varlıq deyil, həm də sosial varlıq – mövcud ictimai münasibətlərin məcmusu hesab edir. (9)

Yuxarıda bilavasitə obyektə görə beş növdə quraşdırılan cinayətlərin hamısı üçün ümumi olan şəxsiyyət Xüsusi obyekt kimi çıxış edir. İnsanın istər həyatına və ya səhhətinə, istərsə də azadlığına, şərəf və ləyaqətinə, yaxud da Konstitusiya hüquq və azadlığına və s. qəsd edilsin, eyni vaxtda insana, onun şəxsiyyətinə qəsd etmiş olur.

Şəxsiyyət bir tərəfdən kriminal qəsddən ziyan çəkən hər bir fərdin sosial tərəfini, onun bağlı olduğu sosial mövqe və əlaqələrin məcmuyu kimi,

reallıq kimi, digər tərəfdən bu reallığı əks etdirən, qanuna daxil edilən anlayış, kateqoriya kimi mövcud olur. (7)

Şəxsiyyət əleyhinə yönələn cinayətlərdə bilavasitə obyektlərin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, onların müəyyən qismi “qohumluq” əlaqəsinə görə yarımqruplara ayrılır. Xüsusən də həyat və sağlamlıq əleyhinə edilən cinayətləri belə yarımqruplara ayırmaq qəbul edilmişdir. Belə bölgüyə aid edilir: a) həyata qəsd edən cinayətlər (maddə 120-125); b) insanların səhhətinə qəsd edən cinayətlər (maddə 126-132); c) həyat və səhhəti təhlükədə qoyan cinayətlər (maddə 133-143).

Şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətləri də belə yarımqruplara bölmək olar: a) Şəxsiyyətin azadlığı əleyhinə olan cinayətlər (maddə 144-146); b) şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər (maddə 147-148).

Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətləri belə yarımqruplara bölmək olar: a) şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı əleyhinə olan cinayətlər (maddə 149-150); b) şəxsiyyətin cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər (maddə 151-153).

İnsan və vətəndaşın konstitusion hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlərin yarımqruplara bölünməsi aşağıdakı kimidir: a) siyasi hüquq və azadlıqlara qəsd edən cinayətlər (maddə 154-162); b) sosial hüquq və azadlıqlara qəsd edən cinayətlər (maddə 167-169); c) şəxsi hüquq və azadlıqlara qəsd edən cinayətlər (maddə 163-166).

Yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlər 2 yarımqrupa bölünür: a) yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri (maddə 170-171); b) ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlər (maddə 172-176).

FƏSİL 2. ŞƏXSİYYƏT ƏLEYHİNƏ OLAN CİNAYƏTLƏRİN NÖVLƏRİ.

§ 1. Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər.

a) Həyat əleyhinə olan cinayətlər.

Həyat əleyhinə olan cinayətlərin sisteminin qurulması prinsipləri Azərbaycan Respublikasının 1922-ci il CM-nin “Adam öldürmə” fəslində də əks olunmuşdu: hamiləliyin süni pozulmasının cəzalandırılması; özünü öldürmənin deyil, özünü öldürməyə kömək etmənin və ya ona sövq etmənin cəzalandırılmalı hesab edilməsi; məsuliyyətin təqsirin formasından asılı olaraq fərqləndirilməsi; adam öldürmənin əsas, tövsifedici və imtiyazlı tərkiblərinin fərqləndirilməsi. Bununla bərabər, “adam öldürmə” termini ilə həm qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan həyatdan məhrum etmə əməlləri əhatə olunmağa başlamışdır; “öldürülənin təkidi ilə ona yazığı gələrək onu öldürmə”yə görə cinayət məsuliyyəti aradan qaldırılmışdır; özünü öldürməyə kömək etmənin və ya sövq etmənin cəzalandırma dairəsi məhdudlaşdırılmışdır (yalnız yetkinlik yaşına çatmayanların və ya törəkdikləri əməlin xüsusiyyətlərini və ya əhəmiyyətini dərk etməyə və ya öz hərəkətlərinə rəhbərlik etməyə qadir olmayan şəxslər barəsində belə hərəkətlər cinayət hesab olunurdu). Həyat əleyhinə olan cinayətlərin sisteminin qurulmasının bu prinsipləri aşağıdakılar istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasının 1927-ci il CM-də saxlanılmışdı: a) bir fəsildə həyat əleyhinə olan cinayətlərlə şəxsiyyətin sağlamlığı, azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər birləşdirilmişdi; b) ehtiyatsızlıqdan adam öldürmənin və zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürmənin əlamətləri Xüsusi hissənin bir maddəsində nəzərdə tutulmuşdu; v) özünü öldürməyə kömək edən əməllərin cinayət hesab edilməsi əsaslarını genişləndirmişdi (belə əsaslara əlavə olaraq “digər şəxsdən maddi və ya başqa asılılıqda olan şəxsin həmin şəxsin qəddar davranışı və ya başqa buna bənzər üsulla özünü öldürmə və ya buna cəhd həddinə çatdırılması” aid edilmişdi). (2)

Bu yeniliklərdən bəziləri Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-ni işləyib hazırlayanlar tərəfindən də bəyənilmişdir. Bununla yanaşı yetkinlik yaşına çatmayanın və ya aşkar surətdə öz hərəkətlərini ölçüb-biçə bilməyən və ya onlara rəhbərlik edə bilməyən şəxsin özünü öldürməsinə

kömək etməyə və ya buna sövq etməyə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan norma ləğv edilmişdir; ehtiyatsızlıqla adam öldürmə və zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürmə ayrı-ayrı müstəqil tərkiblər kimi verilmişdir; qanunsuz abort etmə həyat əleyhinə olan cinayətlər sırasından çıxarılmışdır; tövsifedici hallarda adam öldürməyə görə məsuliyyəti ağırlaşdırmanın bir sıra yeni əsasları nəzərdə tutulmuşdur. (11)

Həyat əleyhinə olan cinayətlərə görə məsuliyyət məsələlərinə aid əvvəllər mövcud olmuş müddəalardan çoxu bu və ya başqa şəkildə Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-də əks olunmuşdur.(22) Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də olduğu kimi, bu cinayətlər ilk növbədə başqa şəxsi öldürmə və ya özünü öldürməyə cəhd həddinə çatdırmaya bölünür. Başqa şəxsi öldürmə isə öz növbəsində ənənəvi olaraq qəsdən və ehtiyatsızlıqdan adam öldürməyə bölünür. Bu zaman ehtiyatsızlıqdan adam öldürmənin əsas və tövsifedici, qəsdən adam öldürmənin isə əsas, tövsifedici və imtiyazlı tərkiblərə bölgüsü bərpa edilmişdir. Qanunvericilik qəsdən adam öldürmənin ağırlaşdırıcı və yüngülləşdirici hallarının dairəsini genişləndirmişdir. Qanunvericilik adam öldürmənin ağırlaşdırıcı halları sırasından xüsusi təhlükəli residivist tərəfindən adam öldürməni çıxararaq, buraya aşğıdakı ağırlaşdırıcı əlavə etmişdir: adam oğurluğu və ya girov götürülməsi ilə bağlı adam öldürmə; zərərçəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədilə adam öldürmə; sifarişlə adam öldürmə və s.

Qanunvericilik zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyətin əsaslarını dəyişmədən cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla qəsdən adam öldürməni ayrıca tərkib şəklində ayırmışdır.

“Öldürmə” anlayışı insanın həyatı və ölümü ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, insanın həyatı bioloji baxımdan maddələr mübadiləsi, qidalanma və ifrazatdan ibarətdir. Qeyd edilən funksiyanın bitməsi ilə insan həyatı da sona çatır. Bioloji mənada insan həyatı

anlayışının verilməsinin insan həyatının sərhəddini müəyyən etmək üçün əhəmiyyəti vardır. (4)

Həyat doğum prosesi ilə başlayır. Həyatın təbii və labüd sonu orqanizmin qocalması nəticəsində fizioloji ölüm hesab edilir.

Ölümün baş vermə anı haqqında məsələ tibbi ədəbiyyatda mübahisəlidir. Müəlliflərin bir qisminin fikrincə, insanda ürək döyüntüsünün və tənəffüsün dayanması anından ölüm baş verir.

Başqa qrup müəlliflərin fikrincə, ürəyin döyünməsinə həyatın mövcudluğunu mütləq təsdiq edən dəlil hesab etmək olmaz.

Lakin beyində və mərkəzi əsəb sistemində üzvi dəyişikliyin baş verməsi hamılıqla mübahisəsiz həyatın sonu kimi qəbul edilir. Belə dəyişiklik gedənə qədər baş verən ölüm insanın klinik ölümü hesab edilir.

Bununla yanaşı klinik ölüm baş verdikdən sonra da tənəffüsü və ürək döyüntüsünü bərpa etmək və insan həyatını geri qaytarmaq hallarına təsadüf edilir.

Bir qisim insanların ölümü vaxtından əvvəl (patoloji) - xəstəliklə, yaxud da zorakı hərəkətlərə bağlı olur. Patoloji ölüm anlayışı həm də adam öldürməni (qəsdən, yaxud da ehtiyatsızlıqdan) əhatə edir. Beləliklə, ölümün zorakı xarakteri öldürmənin bir halıdır. Lakin zorakılıqla bağlı baş verən ölüm həm də qanunauyğun xaraterdə ola bilər. Bu səbəbdən patoloji ölüm hallarının da bir-birindən fərqləndirilməsi zərurəti meydana gəlir.

Qanunla yol verilən hallarda həyatdan məhrum etmədən, bədbəxt hadisə nəticəsində baş verən ölümdən, habelə özünü öldürməkdən fərqli olaraq, öldürmə halları Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində qeyri-hüquqi əməl kimi qeyd edilir və belə əməli törədənələr qanunla təqib olunur.

Öldürmə hallarını qanuni həyatdan məhrum etmə və təqsirlə bağlı olmayan təsadüfi öldürmə hallarından fərqləndirmək üçün adam öldürmənin anlayışına "təqsirli həyatdan məhrum etmə" əlaməti daxil edilmişdir.

Nəhayət, adam öldürməni özünü öldürmədən fərqləndirmək üçün adam öldürmə anlayışına həm də “başqasını həyatdan məhrum etmə” əlaməti nəzərdə tutulmuşdur. (3)

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə almaqla, adam öldürməyə aşağıdakı məzmununda tərif vermək olar: Adam öldürmə başqasını qanunsuz olaraq, qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan həyatdan məhrum etmədə ifadə olunan ictimai təhlükəli əməldir. (5)

Lakin qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində başqa şəxsi qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan həyatdan məhrum etmə ilə əlaqədar bir sıra başqa cinayətləri törətməyə görə də məsuliyyət müəyyən edildiyini nəzərə alsaq, onda yuxarıda adam öldürməyə verdiyim anlayışın natamam olduğu bir daha aydın olar. Müəlliflərdən N.İ.Zaqorodnikov bu cəhətə diqqət yetirərək, adam öldürmənin anlayışına “... öldürməyə görə məsuliyyət yaradan” əlamətinin də daxil edilməsini təklif edir. (13) Müəllifin qeyd etdiyi iradı nəzərə almaqla adam öldürməyə aşağıdakı tərifi vermək olar: Adam öldürmə başqasını qanunsuz olaraq, qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan həyatdan məhrum etmədə ifadə olunan və qətlə yetirməyə görə məsuliyyət yaradan ictimai təhlükəli əməldir. (2)

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi həyat əleyhinə edilən cinayətlərin aşağıdakı növlərini nəzərdə tutur: qəsdən adam öldürmə (120.1- ci maddə); ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə (120.2-ci maddə); yüngülləşdirici hallarda qəsdən adam öldürmə (ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsi; qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə; zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla adam öldürmə (maddə 121-123); ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə (124-cü maddə); özünü öldürmə həddinə çatma (125-ci maddə).

Adam öldürmə cinayətinin obyektiv cəhəti zərərçəkmişin həyatdan məhrum edilməsində ifadə olunur. İnsan həyatına qəsd edilmişdirsə, lakin ölümdən ibarət nəticə baş verməmişdirsə, belə halda əməl başa çatmayan

cinayət sayılır. Adam öldürmə cinayətinə görə məsuliyyət müəyyən edən normalar maddi tərkibli quruluşa malikdir. Adam öldürmə cinayətinə görə məsuliyyət nüəyyən edən maddənin dispozisiyasında obyektiv cəhət həyata ziyan yetirən hərəkəti və ya hərəkətsizliyi, habelə bunlardan biri ilə bağlı ictimai təhlükəli nəticəni nəzərdə tutur. Adətən adam öldürmə cinayəti fəal hərəkətlərlə törədilir. Adam öldürmə müəyyən hallarda hərəkətsizliklə də törədilə bilər.

Adam öldürmə cinayətinə görə məsuliyyət müəyyən edən norma maddi tərkibli quruluşa malik olduğundan hərəkətlə, yaxud hərəkətsizliklə nəticə arasında səbəbli əlaqə müəyyən edilməlidir. Burada ölüm faktı şəxsin hərəkətinin (hərəkətsizliyinin) zəruri, qanunauyğun nəticəsi olmalıdır. (19)

Adam öldürmə həmişə başqa şəxsin qanunsuz həyatdan məhrum edilməsində ifadə olunur. Başqa şəxsi onun öldürməsinə dair öz xahişinə əməl edib öldürmə məsuliyyəti aradan qaldırmır, lakin bu, CM-nin 135-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş ayrıca əməl - evtanaziya kimi tövsif edilir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə görə özünü öldürmə həddinə çatdırma cinayəti zərər çəkənin həm özünü öldürdüyü andan, həm də özünü öldürməyə cəhd etdiyi andan bitmiş sayılır.

Qanunverici orqan cinayətin edilmə üsulunu ağırlaşdırıcı hallarda törədilən adam öldürməyə görə məsuliyyət müəyyən edən 120.2-ci maddəyə tərkib əlaməti kimi daxil etmişdir. Buna görə də qeyd edilən əlamət ancaq ağırlaşdırıcı hallarda adam öldürməyə görə məsuliyyətin həllində - tövsifdə iştirak edir.

Adam öldürmənin törədildiyi şərait bəzən onun sosial təhlükəliliyini azaldır. Cinayət qanunu belə şəraitlə bağlı adam öldürməyə ananın yeni doğduğu uşağı doğum vaxtı, yaxud doğumdan bilavasitə sonra öldürməsinə, zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürməni, cinayətkarı yaxalamaq üçün zəruri olan tutma tədbirlərinin həddini aşmaqla adam öldürməni aid edir.

Adam öldürmənin obyektiv cəhəti iki və ya daha artıq şəxs tərəfindən törədildikdə məsuliyyət birgə icraçılığa görə yaranır. Eləcə də başqa icraçılarla bir yerdə olub, cinayətin törədilməsi prosesində onlara bilavasitə kömək göstərən şəxslər də cinayətin icraçısı hesab edilir. Həyat üçün təhlükəli olan zərbə yetirməsə də, zərərçəkmişin qətlə yetirilməsinə bilavasitə bilə-bilə kömək göstərən şəxs də (məsələn hadisə yerində zərərçəkmişin qolunu tutan, müqavimətini qıran şəxs) cinayətin icraçısı hesab edilir. (18)

Həyat əleyhinə edilən cinayətlər subyektiv cəhətdən təqsirin formasına görə iki növə ayrılır: həyat əleyhinə olan qəsdən törədilən cinayətlər (120-123-cü maddələr); həyat əleyhinə olan ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər (124-cü maddə). (22)

Qəsdən adam öldürən şəxs – yol verdiyi hərəkətin və ya hərəkətsizliyin başqasını həyatdan məhrum edəcəyini əvvəlcədən dərk edir və bunu arzu edir (birbaşa qəsd), yaxud da belə nəticəni arzu etməsə də şüurlu surətdə yol verir (dolaylı qəsd). Qəsdən törədilən adamöldürmə cinayətlərinin müxtəlif motivləri ola bilər, məsələn, tamah, qısqanclıq, intiqam, xuliqanlıq və s. Motiv adam öldürmə cinayətinin tövsifində nəzərə alınır. Buna görə də qətl cinayətləri üzrə istintaq fəaliyyətində motiv aydınlaşdırılır.

Adam öldürmə cinayətlərinin subyektiv əməli törədərkən 14 yaşına çatmış fiziki, anlaqlı şəxslər ola bilər.

Qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin məsuliyyəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallarda törədilməsindən asılı olaraq üç növü fərqləndirilir:

- I. məsuliyyəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar olmadan qəsdən adam öldürmə (120.1-ci maddə);
- II. məsuliyyəti ağırlaşdıran hallarda qəsdən adam öldürmə (120.2-ci maddə);
- III. məsuliyyəti yüngülləşdirən hallarda qəsdən adam öldürmə (121-123-cü maddələr).

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi yaşından, dinindən, sosial mövqeyindən, fiziki və psiki vəziyyətindən, mənəvi keyfiyyətlərindən asılı olmayaraq hər bir insanın həyatını müdafiə altına alır. Həyata yönələn qəsd zamanı zərərçəkmişin şəxsiyyətin olan səhv qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyətin yaranmasını aradan qaldırmır.

CM-nin 120.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan qəsdən adam öldürmə, yaxud da qəsdən adam öldürmənin “sadə” növü bütün növdən olan qəsədən törədilən qətl cinayətləri üzrə məsuliyyət müəyyən edən tərkiblər içərisində əsas tərkib sayılır. (6)

Bu cinayətin obyektı başqa şəxsin həyatıdır. Obyektiv cəhətdən adam öldürmə həm hərəkətlə, həm də hərəkətsizliklə mümkündür. Hərəkət həm fiziki, həm də psixi xarakterli ola bilər. Obyektiv cəhətin digər məcburi əlamətləri ictimai təhlükəli nəticənin – zərərçəkmişin həyatdan məhrum olmasının baş verməsi, habelə bu nəticə ilə təqsirkarın əməli arasında səbəbli əlaqənin olmasıdır.

Subyektiv cəhətdən CM-nin 120.1-ci maddəsində göstərilən əməl yalnız qəsdlə törədilə bilər. Təqsirkar başqa şəxsin həyatına qəsd etdiyini dərk edir, zərərçəkmişin ölümünün labüdlüyünü və bunun real olaraq mümkünlüyünü qabaqcadan görür və belə nəticənin baş verməsini arzu edir (birbaşa qəsd) və ya buna şüurlu surətdə yol verir (dolayı qəsd).

Təhlil edilən cinayətin motiv və məqsədi subyektiv cəhətin zəruri əlaməti deyildir. Lakin bunun düzgün müəyyən edilməsi tövsif üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. (2)

Qəsdən adam öldürmənin “sadə” növünün onun ağırlaşdırıcı hallarda törədilən növündən fərqləndirilməsinə motivin aydınlaşdırılmasının əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 1993-cü il 3 may tarixli 2 N-li qərarında deyilir: “Qisas almaq, qısqanclıq və digər şəxsi münasibətlər zəminində qəsdən adam öldürmə cinayətin edildiyi

yerdən asılı olmayaraq Cinayət Məcəlləsinin 94-cü maddəsinin 2-ci bəndilə (qüvvədə olan CM-nin 120.1-ci maddəsi) tövsif edilməməlidir". (28)

Ümumiyyətlə, intiqam və ya qısqanclıq motivilə törədilsə də, lakin belə motivlər zəminində iki və ya daha çox şəxs öldürülərsə, əməl xüsusi amansızlıqla, yaxud da şəxsin həyatı üçün təhlükəli üsulla törədilsə, eləcə də hamilə vəziyyətində olan qadın qətlə yetirilərsə, Məsuliyyət CM-nin 120.2-ci maddəsinin müvafiq bəndləri ilə həll edilir.

Qısqanclıq motivi ilə qəsdən adam öldürmədə hər bir halda belə motivin yaranması səbəbləri araşdırılmalıdır. Qısqanclıq – kişi və ya qadının bir-birinə sadıq olmasına şübhə etməsi, yaxud da yol verilmiş xəyanətlə əlaqədar yaranan əzabverici hissdır. (7)

Qısqanclıq hissləri bəzən şəxsin psixi xəstəliyi ilə bağlı güclənərək onu qətl cinayətini törətməyə vadar edə bilər. Belə halda təqsirkarın əməli törədərkən anlaqlı olub-olmaması aydınlaşdırılır.

Qısqanclıq motivi tərəflərin birinin xəyanət aktının bilavasitə təsiri altında yarandıqda, belə vəziyyət şəxsi güclü ruhi həyəcan vəziyyətinə sala bilər. Əgər belə fizioloji affekt vəziyyətində şəxs başqasını qətlə yetirmişdirsə, məsuliyyət CM-nin 122-ci maddəsi üzrə həll edilir. (22)

İntiqam zərərçəkmişin etdiyi yamanlıq və ya toxunan hərəkətlərə görə təqsirkarda yamanlıq etməyə dair yaranan dərk olunmuş daxili tələbatdır. İntiqam insan qəlbinin ən qədim ehtiraslarından biri kimi özünümühafizə instinkti ilə bağlıdır.

Qətl cinayətinin subyektiv səbəbi kimi çıxış edən intiqam hissi zərərçəkmişlə qatil arasında şəxsi münasibətlər zəminində meydana gələn münaqişə ilə bağlı yaranır. Təqsirkar danışıq yolu ilə yaranmış münaqişəni həll etməyi rədd edir, bunu zorakı xarakterli cinayət yolu ilə həll etməyi üstün tutur.

İntiqam motivi ilə adam öldürmə qətlə yetirmə ərəfəsində, yaxud da öncə zərərçəkmişin yol verdiyi həm hüquqi, həm qeyri-hüquqi davranışı ilə baş verə bilər. Təqsirkarı münaqişəyə çəkən belə davranışın əhəmiyyəti

əxlaqi və hüquqi baxımdan azaldıqca, əməlin intiqam, yaxud da xuliqanlıq motivi ilə törədildiyini müəyyən etmək çətin olur. Zərərçəkmiş belə münaqişəyə çəkən hərəkət son dərəcə az əhəmiyyətli olduqda, yaxud da əxlaqi və hüquqi baxımdan zərərçəkmiş “təqsirləndirməyə” əsas olmadıqda əməl xuliqanlıq motivlə törədilən əməl kimi qiymətləndirilir. (16)

Eyni vaxtda qətl cinayəti həm intiqam, həm də xuliqanlıq motivlə törədilə bilər. Belə halda əməlin düzgün tövsifi üçün hansı motivin qəti hərəkətverici rol oynadığı aydınlaşdırılmalıdır.

Cinayət hüquqi ədəbiyyatda mübahisə və dalaşma qəsdən adam öldürmənin “sadə növünü” doğuran hallar sırasına daxil edilir. Bəzi müəlliflər hesab edirlər ki, mübahisə və dalaşma qətl cinayətlərinin motivi sayıla bilməz. Motiv psixoloji fenomen olduğu halda mübahisə və dalaşma müəyyən motivlə bağlı iradəvi psixoloji fəaliyyətdən doğan tərəflərin fiziki aktıdır. Başqa sözlə desəm, qətl cinayəti dava-dalaş zəminində yaranan intiqam, qısqanclıq və s. motivlər əsasında törədilir. (6)

Dalaşmanın təşəbbüskarının kim olmasından asılı olmayaraq, belə münaqişədə tərəflər qarşılıqlı surətdə bir-birindən intiqam almaq məqsədilə bədənə ağrı yetirən zərbələr vurursa və nəticədə tərəflərdən biri qətlə yetirilirsə, məsuliyyət CM-nin 120.1-ci maddəsi ilə yaranır. Lakin dalaşma zəminində CM-nin 120.2-ci maddəsində göstərilən ağırlaşdırıcı hallarla bağlı olduqda, yaxud da belə əməl fizioloji affektlə, habelə zəruri müdafiə ilə bağlı olduqda məsuliyyət uyğun olaraq CM-nin 120.2-ci və 122, yaxud 123-cü maddələri ilə yarana bilər. (6)

Körpə uşağın öldürülməsi, köməksiz vəziyyətdə olan digər şəxslərin, məsələn, yatmış şəxsin, sərxoş vəziyyətdə olan şəxsin öldürülməsi əməlləri də CM-nin 120.1-ci maddəsi ilə tövsif edilməlidir.

Köməksiz vəziyyətdən istifadə etməklə şəxsin qətlə etməklə şəxsin qətlə yetirilməsi əməlinin tövsifindən öncə belə qətl əməlinin motivi müəyyən edilməlidir. Intiqam, qısqanclıq motivlə, habelə qadına qarşı feodal-bəy münasibətlərinin qalıqları əsasında yaranan niyyətlə köməksiz

vəziyyətdə olan şəxsin öldürülməsi qətl cinayətlərinin “sadə növü” kimi qiymətləndirilməlidir.

Araşdırılan cinayətin subyektivi 14 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

Cinayət qanunvericiliyi ilə cəzanı ağırlaşdıran halların iki kateqoriya növləri fərqləndirilir. Bir qrup cəzanı ağırlaşdıran hallar CM-nin 61-ci maddəsində nəzərdə tutulur və cəza təyini zamanı nəzərə alınır. İkinci qrup cəzanı ağırlaşdıran hallar isə CM-nin Xüsusi hissəsinin digər normalarına eləcə də 120.2-ci maddəsində göstərilən hallardır. Xüsusi hissənin normalarında göstərilən belə hallar bir növ CM-nin 61-ci maddəsində göstərilən halları konkretləşdirir. (22)

Qətl cinayətlərinin ağırlaşdırıcı hallarının elmi ədəbiyyatda müxtəlif əsaslarla təsnifi aparılır. Əksər müəlliflərin belə halların təsnifinin cinayət tərkiblərinin elementləri üzrə aparılmasına üstünlük verirlər.

Həmin halların göstərilən qaydada təsnifi aşağıdakı kimi olacaqdır:

- a) cinayətin obyektinə aid ağırlaşdırıcı hallar: zərərçəkmiş şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun özünü və yaxın qohumlarını (120.2.3-cü maddə); iki və ya daha çox şəxsi öldürmə (120.2.7-ci maddə); təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürmə (120.2.8-ci maddə); təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə köməksiz vəziyyətdə olan adamı öldürmə, habelə adam oğurluğu və ya girov götürülməsi ilə bağlı adam öldürmə (120.2.9-cu maddə);
- b) cinayətin obyektiv cəhətinə aid ağırlaşdırıcı hal: xüsusi amansızlıqla və ya ümumi təhlükəli üsulla adam öldürmə (120.2.4-cü maddə);
- c) cinayətin subyektiv cəhətinə aid ağırlaşdırıcı hallar: xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə (120.2.2-ci maddə); tamah məqsədi ilə və ya sifarişlə, habelə zərərçəkmişin orqanlarından və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədilə adam öldürmə (120.2.5-ci maddə); başqa cinayəti gizlətmə və ya onun törədilməsini yüngülləşdirmə məqsədilə,

habelə zorlama və ya seksual xarakterli başqa zorakı hərəkətlərlə əlaqədar adam öldürmə (120.2.6-cı maddə); quldurluq, hədə-qorxu ilə tələb etmə və ya banditizmlə əlaqədar adam öldürmə (120.2.11-ci maddə); milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik niyyəti ilə adam öldürmə (120.2.12-ci maddə);

- d) cinayətin subyektinə aid ağırlaşdırıcı hallar: bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən adam öldürmə (120.2.1-ci maddə); təkrar adam öldürmə (120.2.10-ci maddə).

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-də ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsi (121-ci maddə); qəflətən baş vermiş ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə (122-ci maddə); zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla adam öldürmə (123-cü maddə); evtanaziya məsuliyyəti yüngülləşdirən hallarda qəsdən adam öldürmənin növləri kimi müəyyən edilmişdir.

b) Sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi sağlamlıq əleyhinə törədilən cinayətlərə qəsdən sağlamlığa zərər vurmanı (CM-nin 126-130-cu maddələri), ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa zərər vurmanı (CM-nin 131-ci maddəsi), döyməni (CM-nin 132-ci maddəsi), işgəncə verməni (CM-nin 133-cü maddəsi) aid edir. (22)

Sağlamlıq əleyhinə cinayət qanunsuz olaraq qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan bədənin anatomik bütövlüyünü pozmaqla və ya orqanizmin və ya bədən orqanlarının normal funksiyasını pozmaqla başqasının səhhətinə zərər yetirən ictimai təhlükəli əməldir. (5)

Sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlərin obyektə başqa şəxsin sağlamlığının təhlükəsizliyidir. Şəxsin öz sağlamlığına zərər vurması yalnız qanunda nəzərdə tutulan hallarda (məsələn CM-nin 335-ci maddəsi) cinayət məsuliyyəti yaradır.

Sağlamlığa zərər yetirmə subyektiv cəhətdən qəsdən və ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdir.

Sağlamlığa zərər yetirmə cinayətinin subyekti qanunla müəyyən edilmiş yaşa çatmış, fiziki, anlaqlı şəxslər ola bilər.

Qəsdən sağlamlığa ağır və az ağır zərər vurmaya (126, 127-ci maddələr) görə məsuliyyət 14 yaşdan, sağlamlıq əleyhinə olan digər cinayətlərə görə 16 yaşdan yaranır.

Beləliklə, sağlamlığa zərər vurma əməlləri həm təqirin formasına görə, həm də ağırlıq dərəcəsinə görə təsnif edilə bilər. Təqsirin formasına görə sağlamlığa zərər yetirən əməllər iki qrupa ayrılır:

- a) qəsdən sağlamlığa zərər vurma;
- b) ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa zərər vurma.

Sağlamlığa zərər vurma əməllərinin ağırlıq dərəcəsinə görə də üç növü fərqləndirilir:

- a) sağlamlığa ağır zərər vurma;
- b) sağlamlığa az ağır zərər vurma;
- c) sağlamlığa yüngül zərər vurma.

CM-nin 126-cı maddəsi ağırlaşdırıcı hallar olmadan qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmaya (126.1-ci maddə), ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmağa (126.2-ci maddə) və xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmağa (126.3-cü maddə) görə məsuliyyət nəzərdə tutur. Bundan başqa yüngülləşdirici hallar olduqda qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmaya görə də məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur (129-130-cu maddələr). (22)

Sağlamlığa vurulmuş zərərin dərəcəsi Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi ilə razılaşdırılaraq, Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirinin 08.02.1999-cu il tarixli əmri ilə təsdiq edilmiş “Bədən xəsarətlərinin ağırlıq dərəcəsinin məhkəmə tibbi təyini Qaydaları” əsasında

məhkəmə - tibb ekspertizasının rəyini nəzərə almaqla, müstəntiq və məhkəmə tərəfindən müəyyən edilir. (27)

CM-nin 126.1-ci maddəsi ağırlaşdırıcı hallar olmadan qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmaya görə məsuliyyət nəzərdə tutur. 126.1-ci maddə sağlamlığa vurulan ağır zərərin aşağıdakı növlərinin müəyyən edir:

1. həyat üçün təhlükəli olan zərər;
2. görmə, eşitmə, nitq qabiliyyətinin və ya hər hansı bir orqanın itirilməsində ifadə olunan zərər;
3. hər hansı bir bədən orqanının funksiyasının itirilməsində ifadə olunan əməl;
4. psixi pozuntuda ifadə olunan əməl;
5. sağlamlığın başqa cür pozulmasında ifadə olunan zərər;
6. əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmamaqla uzun müddətə itirilməsi ilə əlaqədar olan zərər;
7. təqsirkar üçün aşkar surətdə zərərçəkmiş şəxsin peşəkar əmək qabiliyyətinin tam itirilməsi ilə əlaqədar olan zərər;
8. hamiləliyin pozulmasına səbəb olan zərər;
9. şəxsin narkomanlıqla və ya toksikomanlıqla xəstələnməsinə səbəb olan zərər;
10. sifətin silinməz dərəcədə eybəcərləşməsində ifadə olunan zərər.

Zərərin qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma növü qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmada ağırlıq dərəcəsinə görə fərqlənir. Az ağır zərər yetirilən anda zərərçəkmişin həyatı üçün təhlükəli olmur və CM-nin 126-cı maddəsində göstərilən nəticələri doğurmur.

Cinayətin obyektiv cəhəti qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurmada ifadə olunur.

Qaydalarda az ağır zərərin aşağıdakı əlamətləri qeyd edilir: zərər həyat üçün təhlükəli olmur, cinayət qanununda (CM-nin 126.1-ci maddəsi) ağır zərər üçün nəzərdə tutulan xarakterik nəticələr baş vermir, sağlamlıq

uzun müddətə pozulur, zərərçəkmiş əmək qabiliyyətini üçdə birdən az olmaqla əhəmiyyətli dərəcədə itirir.

Bu cinayət subyektiv cəhətdən təqsirin qəsd forması ilə törədilir. Qəsd birbaşa və dolayı ola bilər.

Qəsdən sağlamlığa az ağır zərər yetirməyə görə məsuliyyət 14 yaşdan yaranır.

Azərbaycan Respublikasının CM-nin 128-ci maddəsi qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurmağa görə məsuliyyət müəyyən edir. Onun əlamətləri kimi sağlamlığın qısa müddətə pozulması və ümumi əmək qabiliyyətinin cüzi itirilməsinə səbəb olma göstərilmişdir. (22)

Məcəllənin 128-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət subyektiv cəhətdən həm birbaşa həm də dolayı qəsdlə törədilə bilər.

Təhlil edilən cinayətin subyektiv 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxsdir.

§ 2. Şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28 və 32-ci maddələri insanın azadlığını, şəxsi toxunulmazlığını ən yüksək dəyərlər sırasına daxil edir və bunların təhlükəsizliyinə təminat verir. Konstitusiyanın 28-ci maddəsində deyilir: “Hər kəsin azadlıq hüququ vardır. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəsalma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər”. (21)

Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər azadlığa, şərəf və ləyaqətə qəsd edən cinayətlərin aşağıdakı növlərinə görə məsuliyyət müəyyən edilir:

- adam oğurluğu (maddə 144);
- insan alveri (maddə 144-1);
- məcburi əmək (maddə 144-2);
- qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə (maddə 145);
- qanunsuz olaraq psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirmə (maddə 146);
- böhtan (maddə 147);

- təhqir (maddə 148);

İnsanın azadlığına qəsd edən cinayətlər – insanın azadlığının təhlükəsizliyini təmin edən münasibətlərə qəsd edən, ictimai təhlükəli, cinayət qanunu ilə qadağan edilən, təqsirli, qeyri-əxlaqi əməllərdir.

CM-nin 144-cü maddəsi adam oğurluğu haqqındadır. CM-nin 144-cü maddəsi üzrə əsas obyekt kimi azadlıq hüququ çıxış edir. Şəxsi azadlıq yaşayış yeri, olduğu yeri seçmək, yerdəyişmə azadlığıdır. Bu hüquq yaşından, sosial statusundan, anlaqlılığından asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara məxsusdur və şəxsən, yaxud azyaşlılar, xəstələr, anlaqsızlardan söhbət gedirsə, onların valideynləri, yaxınları və ya qanuni nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirilir. (6)

Bu maddədə əsas obyektədən başqa fakultativ obyekt – zərər yetirmək təhlükəsinə məruz qalan həyat və sağlamlıq da fərqləndirilə bilər.

Adam oğurluğunun obyektiv cəhəti zərərçəkmiş şəxsi onun daimi və ya müvəqqəti olduğu yerdən iradəsi əleyhinə və ya iradəsindən kənar qanunsuz olaraq başqa yerə yerləşdirmədə ifadə olunur.

CM-nin 144-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət formal tərkiblidir. Başqa şəxs oğurlanan andan cinayət başa çatmış sayılır.

Oğurluğun subyektiv cəhəti birbaşa qəsdlə xarakterizə olunur. Təqsirkar zərərçəkmiş yaşadığı yerdən başqa yerə apardığını dərk edir və bunu arzu edir.

Motiv və məqsədlər müxtəlif ola bilər. Bu, daha çox tamah olur: zərərçəkmişin yaxınlarından və qohumlarından tələb olunan pul; oğurlananın “köləliyə” salınmasından gələn gəlir; orqan və toxumaların transplantasiya üçün donor qismində qanunsuz istifadə edilmək üçün satma; uşaqları övladlığa götürülmək üçün xaricə satma, yaxud onlardan qanunazidd məqsədlərlə, məsələn fahişəxanalarda, hərəmxanalarda, əxlaqsızlıq yuvalarında seksual istismar məqsədlərlə istifadə etmə və s. Tamahdan başqa adam oğurluğunun başqa motivləri də ola bilər: qisas, xuliqanlıq hissləri, rəqibi aradan qaldırmaq və s. Onların müəyyən olunması

cinayət işinin başlanması, əməlin tövsifi və cəza təyini haqqında məsələ həll olunan zaman nəzərə alına bilər.

Cinayətin subyektivi ümumidir: cinayət törədilən anadək 14 yaşı tamam olmuş şəxs.

CM-nin 144-cü maddəsi üzrə subyektlər sırasından o şəxslər qrupunu istisna etmək lazımdır ki, onların hərəkətləri zahirən oğurluq kimi görünür, lakin faktiki olaraq oğurlayanın, oğurlananın və üçüncü şəxslərin qarşılıqlı münasibətləri başqa hüquq sahələrinin normativ aktları və ya qanunları ilə tənzim olunur. Valideynlərdən birinin azyaşlı uşaqla görüşməyə icazə vermədiyi ikinci valideyn tərəfindən ikinci valideyn tərəfindən uşağın götürülməsi oğurluq sayıla bilməz. Fikrimcə, uşağın mənafeyi naminə hərəkət etdikləri halda yaxın qohumlar oğru sayıla bilməzlər. Şübhəsiz ki, cinayət məsuliyyətinin istisna edilməsi üçün həmin şəxslərin əməllərində tamah motivi olmamalıdır.

Qanunsuz olaraq azadlıqdan məum etmə Konstitusiyaya və ayrı-ayrı hüquq sahələri ilə qorunan şəxsi azadlığa qəsd edir.

Cinayətin obyektiv cəhəti insanın azad yerdəyişməsilə və azad hərəkət etməsilə bağlı şəxsin azadlığını məhdudlaşdıran, adam oğurlanması ilə bağlı olmayan hərəkətlərdə ifadə olunur. (16)

Araşdırılan cinayətin obyektiv cəhəti üçün xarakterik olan digər zəruri əlamət zərərçəkmişin azadlıqdan məhrum edilməsinin onun iradəsinin əleyhinə yönələn psixi və ya fiziki zor göstərməklə müşayiət olunan fəal hərəkətlərlə bağlıdır.

Zərərçəkmişin iradəsi əleyhinə o, faktiki azadlıqdan məhrum edildiyi andan bu cinayət başa çatmış sayılır.

Cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Cinayətin subyektivi 16 yaşına çatmış fiziki anlaqlı şəxslər ola bilər.

Bu cinayətin tövsifedici hallarına aid edilir: eyni əməllərin:

- a) iki və ya daha çox şəxsə qarşı törədilməsi;

- b) təqsirkar üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadına qarşı törədilməsi;
- c) yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində törədilməsi;
- d) bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik tərəfindən törədilməsi;
- e) zərərçəkmiş şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olan zor tətbiq etməklə törədilməsi;
- f) silahdan, yaxud silah kimi istifadə edilən əşyalardan istifadə etməklə törədilməsi.

Qanunsuz olaraq psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirmə insan azadlığına qəsd edir. Bu cinayətin obyektiv cəhəti psixi cəhətdən sağlam olan şəxsi psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirməkdə ifadə olunur.

Səhiyyənin bu sahəsində mövcud olan qaydalara görə psixi xəstəliyi olan şəxsin, habelə onun qanuni nümayəndəsinin razılığı olmadan belə şəxsin psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirilməsinə müstəsna hallarda yol verilə bilər.

Bu cinayət obyektiv cəhəti əvvəla, psixi cəhətdən sağlam olan şəxsi onun iradəsi əleyhinə olaraq psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirməkdə; ikincisi psixiatrik köməyə ehtiyacı olmayan, lakin barəsində bilə-bilə əsassız verilən həkim komissiyasının rəyinə görə şəxsin xəstəxanaya daxil olmağa məcbur edilməsində ifadə olunur. (17)

Psixi xəstəliyi olmayan, yaxud belə xəstəliyi olsa da, xəstəxana müalicəsinə ehtiyacı olmayan şəxsin məcburi qaydada xəstəxanaya qəbul edildiyi andan, habelə xəstəliyi sağalan, müalicəyə ehtiyacı olmayan, azad edilməli olan şəxsin bilə-bilə xəstəxanada saxlandığı andan bu cinayət başa çatmış sayılır.

Cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə xarakterizə olunur.

Xəstə olmayan şəxsin psixiatr-həkimin yalan rəyi əsasında məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsinə dair həkimin çıxardığı qərara görə, onun CM-nin 295-ci maddəsi ilə məsuliyyəti yarana bilər. (22)

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 46-cı maddəsinə görə, şəxsin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. (21)

CM-nin 147 və 148-ci maddələri ilə vətəndaşların şərəfinə və ləyaqətinə böhtan və təhqir formalarında qəsd edən əməllərə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edir.

Müvafiq maddənin dispozisiyasına baxsaq qanun cinayətin 3 obyektini fərqləndirir: başqa şəxsin şərəf, ləyaqət və nüfuzu. Bir sıra alimlər belə hesab edir ki, böhtan cinayətinin obyektı eyni zamanda şəxsin həm şərəf, həm də ləyaqətinə yönəlmişdir. (10)

A.A.Pointkovskinin fikrinə görə isə böhtan cinayətinin obyektı kimi şəxsiyyətin ləyaqəti çıxış edir. Çünki, böhtan cinayəti bir şəxsin digər şəxsin şəxsi ləyaqətinə qarşı qəsdidir. (11)

Böhtan cinayətinin obyektinin müəyyən olunması anlaşıq, ruhi xəstə, ölmüş, hüquqi şəxsin bu cinayətdən zərərçəkmiş şəxs qismində çıxış edib-etməməsi məsələsini aydınlaşdırır. Ona görə cinayətin obyektlərini analiz edək.

Şərəf – cəmiyyətin üzvi kimi insanın əxlaqi, mənəvi, mədəni keyfiyyətlərinə, başqa şəxslərə, dövlətə, cəmiyyətə münasibətinə görə ona verilən ictimai qiymətdir. (6)

Şərəf vətəndaşın, yaxud təşkilatın müsbət sosial cəhətdən qiymətləndirilməsidir. Şərəf şəxsiyyətin müsbət cəhətlətini (vicdanlı, ədalətli, cəsur) əks etdirir. Korporativ və peşə şərəfi də var (zabit şərəfi, hüquqşünas, həkim, rəssam və s. şərəfi). M.D.Şarqorodskiyə görə böhtan cinayətinin obyektı insanın yox, şəxsiyyətin şərəfidir. Onun fikrincə insan bioloji, şəxsiyyət isə eyni zamanda sosial varlıqdır. Onun fikrinə görə ölmüş adam cinayətin obyektı ola bilməz. (12) Bu fikirlə razılaşımaq olmaz çünki, bu cinayətin obyektı insan yox, onun şəxsiyyətidir. Ölmüş insan haqqında xatirələr o, öldükdən sonra da qalır. Bu xatirələr məhz ictimai fikirdir. İnsanın ölümündən sonra da qalan ictimai fikir elə onun şərəfidir. Deməli,

şərəf insan öldükdən sonra da mövcud olur və buna görə də cinayət-hüquqi mühafizəyə məruz qalır.

Ləyaqət- şəxsiyyətin özü-özünə verdiyi qiymətdir. (4)

Ləyaqət - şəxsin özünə, özünün davranışına, mənəvi və əxlaqi dünyagörüşünə, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə özünün verdiyi qiymətdir. (6)

Ləyaqət insanın özünün abstrakt və konkret- sosial dəyərlərinin, onun daxil olduğu sosial qrupların dəyərlərinin qavranılmasını əhatə edir. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, ölmüş şəxs ləyaqətə malik ola bilməz. Ədəbiyyatda insan birliklərinin (millət, sinif, həmkarlar ittifaqı, partiya və i.a.) şərəf və ləyaqəti anlayışlarına da tez-tez rast gəlmək olur. Lakin hər hansı birliyin şərəf və ləyaqəti o zaman mülki-hüquqi müdafiə olunur ki, həmin birlik hüquqi şəxs hüquqlarına malik olur. Bu və ya digər birliyin nümayəndəsi kimi vətəndaş bütün birliyin deyil, öz şərəf və ləyaqətinin müdafiəsini tələb edə bilər. (8) Fikrimizcə, E.A.Suxanovun şərəf və ləyaqətin mülki-hüquqi müdafiəsi haqqında söylədiyi bu fikir müvafiq hüquqların cinayət-hüquqi müdafiəsi üçün də keçərlidir.

Nüfuz- şəxsin cəmiyyətdə, kollektivdə, dostların əhatəsində, təşkilatda öz qabiliyyətinə, mövqeyinə, ictimai əhəmiyyət kəsb etməsinə görə başqa şəxslər tərəfindən ona verilən qiymətdir. (6)

Böhtan şəxsin nüfuzdan salınmasına, onun işgüzar, siyasi və digər keyfiyyətlərinə xələl gətirmək üçün ünvanlan bilər. Burada nüfuz və işgüzar nüfuzu fərqləndirmək lazımdır. İşgüzar nüfuz nəinki tək-cə fiziki şəxslər, həm də hüquqi şəxslər malikdirlər. Onu da qeyd etmək ki, Azərbaycanda şəxsin (hüquqi) işgüzar nüfuzu cinayət qanunvericiliyi ilə deyil, mülki qanunvericiliklə qorunur. Analoji mövqe Rusiya qanunvericiliyində də mövcuddur. İşgüzar nüfuz dedikdə, fiziki və ya hüquqi şəxsin əmlak dövriyyəsinin digər iştirakçıları tərəfindən vicdanlı ashibkar kimi müsbət qiymətləndirilməsi başa düşülə bilər. Vətəndaşlara münasibətdə işgüzar nüfuz daha geniş məzmun kəsb edib onların bu və ya digər sahənin mütəxəssisi kimi (məsələn, mühəndislər, vəkillər, və s.) peşə

keyfiyyətlərinin (kommersiya keyfiyyətləri mütləq deyil) qiymətləndirilməsini də əhatə edir.

Beləliklə, şəxsin şərəf və ləyaqətinin mülki-hüquqi müdafiəsi eynidir. Bununla yanaşı fiziki şəxsə qarşı yönəlmiş böhtan cinayət məsuliyyəti də yaratmış olur. Belə bir fikir də mövcuddur ki, cinayət qanunvericiliyinin belə mövqeyi hüquqi şəxsləri işgüzar nüfuzunun cinayət-hüquqi müdafiəsindən əsassız olaraq məhrum edir. Fikrimizcə, müvafiq tərkibi iqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlər fəslinə daxil etmək daha düzgün olardı.

M.D.Şarqorodski belə hesab edir ki, fəaliyyət qabiliyyətsizlər, ölmüş və psixi xəstə şəxslər barəsində böhtan onlara yaxın olan və qohumlarını təhqir edə bilər. Bundan belə nəticə çıxarıla bilər ki, burada böhtan mövcud deyil, ölmüş şəxsin yaxın adamlarına qarşı ölmüş şəxs barəsində böhtan formasında təhqirdir. Belə nəticə səhv hesab olunur. Ölmüş şəxsin (ruhi xəstə, yatan, azyaşlı şəxsin) qohumlarının təhqiri onun barəsinə bilə-bilə yalan məlumatlar yayaraq onun şərəf və nüfuzunu ləkələməklə mümkün deyil. Böhtan cinayətinin isə obyektivi və obyektiv cəhəti fərqlidir. (12)

Konstitusiyamıza görə də hər bir şəxsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır. Hətta bu hüququ həyata keçirmək, müdafiə etmək (fəaliyyət qabiliyyətsizlər) qabiliyyətinə malik olmasa da hər kəs bu hüququ qabiliyyətinə malikdir. Şəxsin fəaliyyət qabiliyyətinin mövcud olmadığı təqdirdə belə onun adından bu hüququ nümayəndələri həyata keçirə bilərlər. Şərəf və ləyaqət hüququnun müdafiəsi hüququna hər bir kəs malikdir və fəaliyyət qabiliyyətsizlərin də bu hüququ müdafiə olunmalıdır. Oyanmış şəxs özü xüsusi ittiham qaydasında cinayət işi qaldıra bilər, ölmüş, ruhi xəstə, azyaşlı şəxslərin şərəf və nüfuzunu isə onların qohumları, yaxınları və ya tanışları qoruya bilərlər. Bu mövqə “Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali məhkəməsi Plenumunun 14 may 1999-cu il 7 N-li Qərarında da öz əksini tapıb. (29)

Böhtan cinayətindən zərərçəkmiş qismində istənilən şəxs həmçinin azyaşlı, psixi xəstəlikdən əziyyət çəkənlər də ola bilər. Fikrimizcə, bu şəxslərin qanuni nümayəndələri əgər onlar müvafiq qaydada cinayət işi qaldırmağı tələb edirlərsə zərərçəkmiş hesab olunmalıdır. (15)

Qeyd etmək yerinə düşər ki, cinayətdən zərərçəkmişlər bir neçə nəfər də ola bilər. Məsələn, böhtan atan şəxs bilə-bilə yalan məlumat yaya bilər ki, filan unversitetin cinayət hüququ kafedrası M. adlı birinə kollektiv doktor dissertasiyasını hazırlayırlar. Belə olan halda kafedra məhkəməyə özünün şərəfini müdafiə üçün müraciət edə bilməz, kafedra işçiləri bunun ayrı-ayrılıqda etməlidirlər. E.A.Suxanovun mövqeyi də belədir. (Yuxarıda qeyd olunmuşdur).

Böhtan cinayətinin predmeti. N.N.Afanasyev belə hesab edir ki, baxılan cinayətin predmeti bilə-bilə yalan və ya həqiqətə uyğun olmayan məlumatlar, təqsirkarın özü tərəfindən düşünülməmiş və ya dedi-qoduya əsaslanan məlumatlardır. (19)

N.F.Kuzneçova isə belə hesab edir ki, cinayətin predmeti təqsirkarın cinayət edərək təsir etdiyi maddi aləmin maddiləşmiş elementidir. Böhtan və təhqir predmeti olmayan cinayətlərdir. (15)

Böhtan cinayəti obyektiv cəhətdən yalan olduğunu bilə-bilə hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatları kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitələrində yaymada ifadə olunur.

Kütləvi çıxış dedikdə, hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini alçaldan və ya onu nüfuzdan salan məlumatları ən azı iki nəfər kənar şəxsin görə, eşidə və ya qavraya biləcəyi formada ifadə etmə başa düşülür.

Kütləvi nümayiş etdirilən əsər dedikdə, ən azı iki nəfər şəxsin görə və ya qavraya biləcəyi şəraitdə nümayiş etdirilən əsərlər (fotoşəkilçəkmə, rəsm əsərləri, kinematografiya əsərləri və s.) başa düşülür.

Kütləvi informasiya vasitəsi dedikdə dövrü mətbua nəşrləri, teleradio proqramları və digər yayım formaları başa düşülür. (6)

Böhtan-yalan olduğunu bilə -bilə başqa şəxsi ləkələyən uydurmalar yaymadır.

Cinayətin obyektiv cəhəti yalan uydurmalar yayan təqsirkarın aktiv hərəkətlərində ifadə olunur. Belə uydurmalarda zərərçəkəni rüsvay edən məlumatlar olur. Yayma dedikdə -zərərçəkəni ləkələyən məzmununda informasiyanın ikinci bir şəxsə çatdırılmasıdır. Əgər yayılan məlumat yalan olsa da rüsvayedicisi deyildirsə, böhtana görə cinayət məsuliyyəti yaranmır.

Ləkələyən məlumatlar elə məlumatlardır ki, bunlar qanuna, birgəyaşayış qaydalarına, mövcud əxlaqa zidd olur, zərərçəkənin şərəf və ləyaqətini əhatənin, insanların gözündə alçaldır.

Məlumatların məzmunu konkret faktlarla bağlı olmalıdır. Böhtana görə cinayət məsuliyyəti yaranması üçün yalnız məlumatlar konkret olmalıdır, yəni elə faktlar olmalıdır ki, onlar yoxlanıla bilsin. Digər tərəfdən zərərçəkənin şəxsiyyətini ümumi xarakterizə edən zaman deyilən fikirlər böhtan cinayətini istisna edir.

Zərərçəkəni onun şəxsiyyətini neqativ tərəfdən səciyyələndirən ümumi xarakterli mühakimələr, məsələn, «o zəif tələbədir», «elmdən uzaq adamdır», «natəmiz adamdır», «pis müəllimdir», «insanlıqdan uzaq adamdır» böhtan kimi qiymətləndirilə bilməz.

Bunun əksinə, zərərçəkən saxtakarlıqda təqsirləndirilirsə və qərəzliliklə, başqalarının hüznündə konkret mənzili özəlləşdirərkən saxta sənədlər təqdim etməsinə dair yalan məlumat verilsə, yaxud da zərərçəkəndə xəstəlik olmadığı halda onda zöhrəvi xəstəliyin olması haqda məlumat başqalarına çatdırılırsa-belə məlumatlar konkret fakta əsaslanır və təqsirkarın böhtana görə məsuliyyəti yaranır.

K.Marks bu məsələyə toxunaraq qeyd edirdi ki, təqsirkar böhtan atdığı adamı müəyyən fakt əsasında təqsirləndirir. Marks göstərirdi ki, Əgər mən desəm: «Siz gümüş qaşığı oğurlamısınız», belə vəziyyətdə mən sizə böhtan atmış oluram...Əgər mən desəm ki, «Siz oğrusunuz, sizdə oğurlara mənsub sifətlər vardır»- belə vəziyyətdə mən sizi təhqir etmiş oluram. (2)

Ali Məhkəmənin Plenumunun adı çəkilən qərarının 3-cü maddəsində deyilir: məhkəmələr şərəf və ləyaqət müdafiəsi barədə işlərə baxarkən üç halı aydınlaşdırmalı və onlara məcmu halında hüquqi qiymət verməlidir: məlumatın vətəndaşların və təşkilatların şərəfə və ləyaqətini ləkələməsi; həmin məlumatların doğru olmaması; bu məlumatların yayılması. (29)

Məhkəmələrə izah edilsin ki, məlumat əxlaqi prinsiplər, istehsal-təsərrüfat, xidmət və ictimai fəaliyyətlə əlaqədar cəmiyyət, kollektiv və yaxud ayrı-ayrı şəxslər arasında vətəndaş barəsində mənfi rəy yaradırsa o, şərəf və ləyaqəti ləkələyən məlumat hesab edilir. Yol verdiyi nöqsanlara görə vətəndaşın tənqid edilməsi onun şərəf və ləyaqətinin ləkənməsi kimi qiymətləndirilə bilməz.

Məlumatların doğru olmaması dedikdə onun həqiqətə uyğun olmaması, yəni yalan olması anlaşılır.

Məlumat başqa şəxsə, bir neçə və yaxud qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinə bildirildikdə yayılmış hesab edilir. Məlumat mətbuatda dərc edilməklə, radio və televiziya verlişlərində səsləndirilməklə, kinoxronikal proqramlarda nümayiş etdirilməklə, əsərlərdə təsvir edilməklə, yığıncaq və toplantılarda deyilməklə, məktub, ərizə və şikayətlərdə göstərməklə, idarə, müəssisə və təşkilatlardan çıxan sənədlərdə qeyd edilməklə və s. üsullarla yayıla bilər. Məlumatın ona aid olan şəxsə təklikdə bildirilməsi həmin məlumatın yayılması sayılmır. (24)

Yayılan məlumatlar yalan olsa da, başqa şəxsi ləkələyən məlumatlar deyildirsə, böhtana görə cinayət məsuliyyəti istisna olunur. Yayılan məlumatlar başqa şəxsi ləkələsə də, həqiqi məlumatlıdırsa, yenə də cinayət məsuliyyəti yaranmayacaqdır. Ləkələyici məlumatlar konkret faktlarla bağlı olmalıdır. Belə məlumatlar ümumi xarakterli ifadələrdən ibarət olmamalıdır.

Böhtan cinayəti hər hansı formada (yazılı, şifahi) törədilə bilər. Bu cinayət hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatlar yayıldığı andan başa çatmış sayılır.

Bu cinayət formal tərkibliyə yalan və ləkələyici məlumatların yayıldığı andan, hətta bu məlumatlar böhtan atılan şəxsin özünə belə məlum deyilsə bitmiş hesab olunur. (24)

Bu cinayət qanunda göstərilən üç üsulla törədilə bilər: məlumatları kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitələrində yaymaqla. Bu o deməkdir ki, başqa şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatlar kütləvi əsərdə təsvir edilməklə, qəzetlərdə, jurnallarda, radioda, televiziya, internetdə, mitinqlərdə, piketlərdə, yürüşlərdə və ya küçəyə çıxıb qışqırmaqla və s. yayıla bilər.

Bu sahədə tədqiqat aparan rus alimi V.A.Sidorov RF-nın CM-nin 129-cu maddəsinin belə şərhinin verilməsini təklif edir: Fikrimizcə, "yalan olduğunu bilə-bilə hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatların yayılması" o halda böhtan sayılır ki, onada obyektiv və subyektiv faktorlar olsun.

Obyektiv faktor - yayılan məlumatların həqiqətə uyğun olmamasının;

Subyektiv faktor- böhtan atan şəxsin özünün yaydığı məlumatların digər şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən, onu nüfuzdan salan məlumatlar olmasını dərk etməsi.

Böhtan cinayətinin subyektiv cinayət törədənədək 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Başqa şəxsi ləkələyən məlumatların müəllifi həm böhtan atan, həm də başqa şəxs ola bilər. Bu cinayətə görə məsuliyyəti yalnız böhtanın məzmununu təşkil edən məlumatları yayan şəxs daşıyır. Bu cinayətin iştirakçılıqla törədilməsi də istisna deyil.

Kütləvi informasiyasında yayılmış şərəfə və ləyaqəti ləkələyən məlumata görə kütləvi informasiya vasitəsinin redaksiyası və yazının müəllifi cavabdeh kimi işə cəlb edilməlidir. Müəllifin və yaxud redaksiyanın üçüncü şəxs kimi işə cəlb edilməsi qanunauyğun hesab edilmir.

Adsız və yaxud təxəllüslə dərc edilən yazılarda şərəf və ləyaqəti ləkələyən məlumatlar olduqda məlumatı dərc edən kütləvi informasiya

vasitəsi cavabdehlik daşıyır. Məlumat divar qəzetində və ya çoxtirajlı qəzetlərdə dərc edildikdə cavabdeh kimi məlumatın müəllifi və həmin qəzet orqanı olan hüquqi şəxs işə cəlb edilməlidir.

Kütləvi informasiya vasitəsində yayılmış materiallarda redaksiya və müəllifin mövqelərini üst-üstə düşməməsi redaksiyanın məsuliyyətini istisna etmir.

Şərəf və ləyaqəti ləkələyən məlumatlar xidməti xasiyyətnaməni imzalayan vəzifəli şəxs və xasiyyətnaməni verən təşkilat birgə cavabdehlik daşıyır. (24)

Böhtan cinayəti obyektiv cəhətdən yalan olduğunu bilə-bilə hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onun nüfuzundan salan məlumatları kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitəsində yaymada ifadə olunur.

Təhqir – söymək, başqalarının gözü önündə yamsılamaq, bədənin hərəkəti ilə, üz-gözün ifadələri ilə zərərçəkmiş ələ salmaq, döymək və ya bədəne ağrı yetirmək məqsədi güdmədən zərərçəkmişin üzünə şapalaq vurmaq, şəxsi ləyaqəti alçaldan məzmununda məktub yazmaq, şəkillər çəkmək, telefonla zəng edib təhqir etmək və s. bu kimi hərəkətlərdə ifadə olunur.(4)

Təhqir şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətini alçaldan hərəkət edilən andan başa çatmış sayılır.

Cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkar yol verdiyi davranışla başqasının şərəf və ləyaqətini alçaltdığını dərk edir, həm də belə hərəkətlər etməyi arzu edir.

Araşdırdığım cinayətin subyektivi 16 yaşa çatmış fiziki, anlaqlı şəxslər ola bilər.

Şərəf və ləyaqətin cinayətin hüquqi mühafizəsi təqsirkarın mühakimə edilməsilə, onun barəsində məhkumluq yaradan cəzanın tətbiqi və icraya yönəldilməsilə həyata keçirilir. (2)

§ 3. Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər.

Azərbaycan Respublikasının 1922-ci il CM-i “Şəxsiyyətin həyatı, sağlamlığı, azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər” fəslində “Cinsi münasibətlər sahəsində cinayətlər” bölməsini ayırarkən də təqsirkarın özü tərəfindən seksual ehtiyacların təmin edilməsi ilə bağlı olan və ya olmayan qəsdlərin oraya daxil edilməsinin əsaslı olub-olmamasından çıxış etmişdir. Bu zaman birinci növü qeyri-zorakı tərkiblər və cinsi ehtirası zorakılıqla təmin etmə tərkibləri təşkil edirdi. İkinci növ qəsdlərə aid edilirdi: fiziki və ya psixi təsir göstərməklə fahişəliyə məcbur etmə; əxlaqsızlıq yuvaları saxlama, oğraşlıq etmə, həmçinin qadınları fahişəliklə məşğul olmağa cəlb etmə. AR-in 1927-ci il CM-i araşdırılan cinayətlər sisteminin qurulmasının eyni prinsiplərinə istinad etmiş, zorlama tərkibinin anlayışının ifadə formasını dəyişdirmişdir. Zorlama dedikdə, “fiziki zor tətbiq etmə, hədələmə, qorxutma və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən aldatma yolu ilə istifadə etməklə cinsi əlaqədə olma” başa düşülürdü. Həmin məcəllə yetkinlik yaşına çatmayanı zorlama və ya bir neçə şəxs tərəfindən zorlamayı da bu sıraya daxil etməklə ağırlaşdırıcı halların dairəsini genişləndirdi və “qadını cinsi əlaqəyə girməyə məcbur etmə və ya qadının maddi və ya qulluq cəhətdən asılı olduğu şəxs tərəfindən cinsi ehtirası sair formada təmin etmə”yə görə də məsuliyyət müəyyən etdi. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 4 yanvar 1949-cu il “Zorlamaya görə cinayət məsuliyyətini gücləndirmək haqqında” Fərmanı ilə cinayətin əsas tərkibinə və onun tövsifedici növlərinə görə sanksiyalar gücləndirildi. (30) Bundan başqa, əvvəllər ÜMİK və XKS-nin 1 aprel 1934-cü il qərarı ilə həmin vaxt qüvvədə olan CM-ə 154-a maddəsi əlavə edildi ki, burada söhbət könüllü və könüllü olmayan uşaqbazlığın cəzalandırılmasından gedirdi. (2)

AR-in 1960-cı il CM-i fahişəliklə məşğul olmaq üçün qadınları cəlb etmənin cəzalandırılmasından imtana edərək ilk dəfə olaraq tamah məqsədilə oğraşılığı və əxlaqsızlıq yuvaları saxlamanı “İctimai təhlükəsizlik, ictimai qayda və əhalinin sağlamlığı əleyhinə olan cinayətlər” fəsilində nəzərdə tutulan əməllərə aid etdi və nəticədə şəxsiyyət əleyhinə olan qəsdlərin bir növü kimi beş tərkibdən ibarət cinayətlər qrupunu ayırmaqla kifayətləndi: zorlama, uşaqbazlıq, qadını cinsi əlaqəyə girməyə məcbur etmə, cinsi yetkinliyə çatmayan şəxslə cinsi əlaqəyə girmə və əxlaqsız hərəkətlər. Seksual cinayətlərin sistemi haqqında məsələnin belə qanunvericilik həlli çərçivəsində hüquq ədəbiyyatında onların əsasən üç növü fərqləndirilirdi: a) böyüklərin cinsi azadlığına edilən qəsd; b) yetkinlik yaşına çatmayanların və cinsi yetkinliyə çatmayan şəxslərin cinsi toxunulmazlığına edilən qəsd; c) sair cinsi cinayətlər. Qeyd edim ki, bəzi müəlliflər cinsi cinayətlərin sistemində əxlaqsızlıq yuvaları saxlama, pornoqrafiyanın hazırlanması və yayılması, oğraşılıq və s. cinayətləri aid etməyi hüquqauyğun hesab edirlər. Ölkəmizin cinayət hüquq elminin nümayəndələri cinsi cinayətlərin xarakteristikası haqqında müxtəlif fikirlərə söykənərək, adətən, belə aktları təqsirkarın özünün və ya digər şəxslərin seksual ehtiyaclarının təmin edilməsinə yönələn, cinsi münasibətlər ukladını və cinsi mənəviyyət prinsiplərinin əsalarını pozan ictimai təhlükəli əməllər hesab edirlər. (5)

Əvvəllər qüvvədə olan cinayət qanunları ilə müqayisədə AR-in 1999-cu il CM-si daha uğurlu sayılmalıdır. Həm də nəinki seksual xarakterli, hər bir cinayətin əsas və tövsifedici tərkiblərinin dəqiqliyi, ardıcılığı və tamlığı baxımdan, eləcə də bu növ əməllərin bütün sisteminin qurulmasında qanunvericiliyin istifadə etdiyi prinsiplər nöqtəyi-nəzərindən uğurlu hesab edilməlidir.

Yeni cinayət məəcəlləsinin məntiqinə uyğun olaraq bu halda aparıcı, sistem təşkil əlamət baxımından zorakı və qeyri-zorakı xarakterli qəsdləri fərqləndirmək olar. Məhz bu qanunverici üçün şəxsiyyətin cinsi azadlığı və

cinsi toxunulmazlığına edilən qəsdlər qrupu arasında əsas fərqi müəyyən etməkdə çıxış nöqtəsi olmuşdur. Bununla əlaqədər olaraq birinci yerdə zorakı əməllərin üç tərkibi, ikinci yerdə isə qeyri-zorakı əməllər nəzərdə tutulmuşdur. (6)

İnsanın azadlığı və toxunulmazlığı çoxsəpkili anlayışdır. Bu anlayış həm də şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığını və cinsi azadlığını əhatə edir. Başqa sözlə kiminlə və hansı formada seksual tələbatın təmin edilməsi yetkin şəxsin hüququdur. Seksual münasibətlər insan həyatının ayrılmaz hissəsidir. Belə münasibətlər mənəvi normalarla, müəyyən qismi isə ailə qanunvericiliyi normaları ilə tənzim olunur, cinslərin nikahdaxili və nikahdankənar münasibətləri ilə realizə edilir. (3)

Ölkəmizdə cinsi münasibətlərin normal ukladı ümumbəşəri əxlaqa söykənir, bu sahədə hüquqa və hüquq bərabərliyinə AR Konstitusiyası ilə təminat verir. Cinayət hüququ heç də insanların cinsi münasibətlərinin pozitiv tənzimçisi sayılmır, o ancaq cəmiyyətdə cinsi əxlaqın prinsiplərinə və insanların təbii birləşməyə qaydalarına açıq zidd olan əməllərin törədilməsini qadağan edir.

Bunula belə, insanın cinsi toxunulmazlığına və cinsi azadlığına qəsd edən əməllərə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən etməklə cinayət hüququ nəticə etibarilə insanların seksual münasibətlərinin mühüm tənzimçisi rolunu oynayır. (2)

Cinayət Məcəlləsində aşkar seksual zorakılığa görə, habelə yetkinlik yaşına çatmayanların cinsi əxlaqını kobud surətdə pozduğuna görə məsuliyyət müəyyən edən normalar nəzərdə tutulur. Bu normalar əsasında cinsi toxunulmazlıq əleyhinə törədilən cinayətlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: zorlama, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri, seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə, on altı yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər, əxlaqsız hərəkətlər. (6)

Qeyd edilən cinayətlər ədəbiyyatda üç qrupa bölünür:

1. qadının cinsi azadlığına, sağlamlığına və şərəfinə qəsd edən cinayətlər – zorlama (maddə 149); seksual xarakterli zorakılıq əlamətləri (maddə 150).
2. yetkinlik yaşına çatmayanların və azyaşlıların cinsi toxunulmazlığına, normal fiziki, əqli və mənəvi inkişafına qəsd edən əməllər – azyaşlıları zorlama (maddə 149.3.3), yetkinlik yaşına çatmayanları zorlama (maddə 149.2.3), 16 yaşına çatmayanlarla cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər (maddə 152), yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə əxlaqsız hərəkətlər (maddə 153).
3. seksual xarakterli digər hərəkətlərə məcbur etmə (maddə 151).

Zorlama cinayəti nisbətən geniş yayılan təhlükəli əməllərdəndir. Buna görə də qüvvədə olan cinayət qanunu ilə zorlama ağır cinayətlər sırasına (maddə 15.4) daxil edilmişdir. (22)

Zorlama cinayətinin obyektı qadın cinsi azadlığı, yetkinlik yaşına çatmayanların və yeniyetmələrin zorlanması isə obyekt – cinsi toxunulmazlıqdır.

Bu cinayətin törədilməsilə, həm də əlavə olaraq zərərçəkmişin sağlamlığına zərər yetirilir, yaxud da ziyan yetirmək hədəsi ilə müşayiət edilir.

Zorlama cinayətində zərərçəkmiş həmişə qadın olur. Bununla belə, cinayətin tövsifi üçün zərərçəkmişin mənəvi keyfiyyətlərinin, onun zorlama aktına qədər viktimoloji davranışının, sosial statusunun, şəxsiyyəti səciyyələndirən digər keyfiyyətlərin əhəmiyyəti yoxdur. Nəzəriyyə və məhkəmə təcrübəsi fahişəlik edən qadının zorlanmasına görə, kişinin öz məşuqəsini, yaxın qohumunu zorlaması, ərin öz qadını zorlaması araşdırdığımız maddə ilə məsuliyyətin yaranmasını istisna etmir. (7)

Zorlanma cinayətinin obyektiv cəhəti qanunda zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə fiziki zor tətbiq etməklə, zor tətbiq etmə ilə hədələməklə, yaxud zərərçəkmişin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə cinsi əlaqədə olma kimi qiymətləndirilir. Göründüyü kimi, zorlama cinsi

əlaqədə olmanı zəruri əlamət kimi nəzərdə tutur. Başqa sözlə desək, başa çatmasından asılı olmayaraq kişi ilə qadının faktiki cinsi əlaqəsinin başlanması başa düşülür. (4)

Cinsi əlaqə aktını təlqin edən hərəkətlər – kişi cinsiyyət orqanının qadın cinsiyyət orqanına toxundurulması, qadının qılçasının arasına sürtməsi, per os, yaxud per anum hərəkətlərinə yol verilməsi zorlama kimi qiymətləndirilə bilməz. Lakin əvvəlki illərin məhkəmə təcrübəsinə görə kişinin qadına qarşı zor tətbiq etməklə cinsi ehtirasın pozğun formada təmin etməsinə də zorlama kimi qiymət verilir.

Kişinin qadınla cinsi əlaqəsi o zaman zorlama sayılır ki, belə hərəkətə qadının iradəsindən kənar, zor tətbiq etməklə, zor tətbiq edəcəyi ilə hədələməklə, yaxud da zərərçəkmişin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə yol verilmiş olsun. (6)

SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun “Zorlama barəsində işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 1964-cü il 25 mart tarixli qərarında deyilir ki, aldatmaqla, yaxud da etibardan sui-istifadə etməklə cinsi əlaqəyə girməyə dair qadının razılığını alan şəxsin hərəkəti tövsif edilə bilməz. (25)

CM-nin 149-cu maddəsinin tətbiqi üzrə praktikadan məlum olur ki, zorlama cinayətinin törədilməsində ən çox fiziki zor tətbiq etməklə hədələmədən istifadə edilir. Həm də belə zorakı hərəkətlərin zərərçəkmişin qohumları, yaxın adamları haqqında tətbiq ediləcəyi ilə hədələməklə, zərərçəkmişə zorlamaq məqsədilə iradəsinə təsir göstərilə bilər.(22)

Zərərçəkmişin müqavimətini qırmada vasitə olan fiziki zorakılıq bədənə ağrı yetirmədə, azadlığı məhdudlaşdırmada, boğmada, zərərçəkmişin əl-ayağını sarımaqda, ona zərbələr vurmada, döymədə, sağlamlığına zərər yetirmədə və s. ifadə oluna bilər. Zorlama, yaxud da zorlamaya cəhd zərərçəkmişə yüngül və ya az ağır xəsarət yetirərsə, məsuliyyət CM-nin 149-ci maddəsi ilə yaranır. Əgər zorlamada sağlamlığa yetirilən zərər 126-cı maddədə göstərilən ağır zərər yetirmə ilə, habelə

ehtiyatsızlıqdan həyatdan məhrumetmə ilə nəticələnersə, məsuliyyət müvafiq olaraq CM-nin 149.3.2 və 149.3.1 maddələri yaranacaqdır. (6)

Zərəçəkmişin iradəsinə təsir göstərmək, onun iradəsini neytrallaşdırmaq vasitəsi olan zor tətbiq etməklə hədələmə zərəçəkmişin özünə, onun uşaqlarına və ya yaxın qohumlarına qarşı dərhal fiziki zor tətbiq ediləcəyini sözlə bəyan etməklə zərəçəkmiş qorxutmaqda, yaxud bədənin, sifətin ifadəsi ilə, tapança, bıçaq, lezviya və s. Belə alətlər nümayiş etməklə onu qorxutmaqda ifadə olunur.

Hədə bilavasitə və real olmalıdır. Əgər hədə dərhal deyil, gələcəkdə həyata keçirilən hədədirsə, o, zorlama vasitəsi kimi qiymətləndirilə bilməz.

Zərəçəkmiş cinsi əlaqəyə girməyə vadar etmək məqsədilə onun barəsində arzuolunmaz məlumatları yaymaqla ona təzyiq göstərilməsi də zorlama tərkibi üçün vacib olan zor göstərməklə hədələmə əlamətini yaratmır. (2)

Köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə zorlama o halda mövcud olur ki, zərəçəkmiş özünün fiziki və ya psixi vəziyyətinə görə özü barəsində baş verən hərəkətlərin xarakterini və əhəmiyyətini anlamır, yaxud da belə hərəkətlərin mənasını anlasa da, təqsirkara müqavimət göstərmək halında olurlar. Təqsirkar bu qəbildən olan qadınlarla cinsi əlaqəyə girərək onların köməksiz vəziyyətdə olduğunu və məhz zərəçəkmişin köməksiz vəziyyətindən istifadə edərək belə hərəkət aktına yol verdiyini anlayır.

SSRİ Ali Məhkəməsi Plemunumun "Zorlama barəsində işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" 1964-cü il 25 mart tarixli qərarında deyilir ki, sərxoş vəziyyətdə olan qadının zorlanması halına qiymət verərkən, məhkəmələr sərxoş vəziyyətdə olan qadını o zaman köməksiz vəziyyətdə olan hesab edir ki, belə şəxsin sərxoşluq dərəcəsi onun mövcud əhatədəki şəraiti dərk etməyə, təqsirkarın onun barəsində yol verdiyi hərəkətin mənasını anlamağa yol verməsin, habelə təqsirkara müqavimət göstərmək imkanı aradan qalxmış olsun. Bunun üçün qadının özü tərəfindən özünün

sərxoş vəziyyətə gətirməsinin, yaxud da onun təqsirkar tərəfindən köməksiz vəziyyətə gətirilməsinin iş üçün əhəmiyyəti yoxdur. (25)

Əgər iş materiallarından zərərçəkmişin köməksiz vəziyyətə düşməsi, onun müalicə dərmanlarını, narkotik, güclü təsir edən, yaxud da zəhərli maddələri qəbul etməsi nəticəsində yaranması məlum olarsa, belə hallarda göstərilən maddələrin insan orqanizminə təsirinin xüsusiyyətləri və xarakteri müvafiq sahə üzrə ekspert tərəfindən müəyyən edilir. Ekspertin verdiyi rəy işin digər sübutları ilə yanaşı, zərərçəkmişin vəziyyətinin qiymətləndirilməsində nəzərə alınır.

Məhkəmə təcrübəsində yetkinlik yaşına çatmış kişinin azyaşlı qızla “könüllü” cinsi əlaqədə olmasına hüquqi qiymətin verilməsi xeyli çətinlik yaradır. Ötən illərin məhkəmə təcrübəsində belə hallara çox vaxt zorlama kimi qiymət verilmişdir. Lakin zərərçəkmişin razılığı ilə baş verən cinsi əlaqəyə ancaq zərərçəkmişin azyaşlı olması faktına görə köməksiz vəziyyətdə olan şəxsin zorlanması kimi qiymət verilə bilməz. (2)

Azyaşlı qızın razılığı ilə baş verən cinsi əlaqəyə o zaman zorlama kimi baxıla bilər ki, zərərçəkmişin azyaşlı olması, əqli cəhətdən inkişafındakı gerilik nəticəsində özü barəsində baş verən hərəkətin xarakterini anlamasın və təqsirkar bunu aşkar surətdə dərk etmiş olsun. Bütün digər hallarda azyaşlı qızların razılığı ilə yol verilən cinsi əlaqə zorlamaya görə deyil, CM-nin 152-ci maddəsi ilə - 16 yaşına çatmamış şəxslə cinsi əlaqədə olmağa görə məsuliyyət yaranır. (6)

Zorlama cinsi əlaqə başlanan andan başa çatmış hesab edilir. Zorlama cinayətinin başa çatması üçün qızın bəkarətinin pozulması, yaxud da fizioloji mənada başa çatması tələb olunmur.

Hərəkət faktı zorlamaya cəhd kimi qiymətləndirilərkən müstəntiq və məhkəmə təqsirkarın yol verdiyi hərəkətin cinsi əlaqəyə girmək məqsədi güddüyü, işlədilən zorun isə belə məqsədə nail olunmasının vasitəsi olduğu müəyyən edilməlidir. Ancaq qeyd edilən hallar mövcud olduqda təqsirkar

iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən öz hərəkətlərini başa çatdırma bilmədikdə zorlamaya cəhd mövcud olur.

Bununla bağlı zorlamaya cəhdlə cinsi əlaqəyə girmə təklif etmə arasında, habelə zorlamaya cəhdlə qadının azadlığına, şərəfinə, ləyaqətinə və cinsi toxunulmazlığına qəsd edən digər kriminal əməllər arasında fərq qoyulmalıdır.

Zorlama subyektiv cəhətdən təqsirin birbaşa qəsd növü ilə xarakterizə olunur. Təqsirkar zor tətbiq etməklə, yaxud zor tətbiq edəcəyi ilə hədələməklə, habelə zərərçəkmişin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə cinsi əlaqəyə girdiyini dərk edir və arzu edir.

Zorlama cinayətinin subyektivi 14 yaşına çatmış kişi cinsindən olan anlaqlı şəxslər ola bilər. İştirakçılıqla edilən zorlama cinayətlərində qadınlar bu cinayətin təhrikçisi və ya köməkçisi qismində iştirakçısı ola bilər. (5)

Qüvvədə olan CM-nin 149.2.5-ci maddəsində təkrar zorlama cinayətin tövsifedici halı kimi qiymətləndirilir.

Qanunun ruhuna görə əvvəllər zorlama cinayəti törədən şəxsin məsuliyyətə alınıb alınmamasından asılı olmayaraq, yenidən belə əmələ yol verməsi şərh edilən hal üzrə məsuliyyət yaradır. Bu şərtlə ki, öncə törədilən cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə vaxtı keçməsin, əgər şəxs əvvəlki zorlama cinayətinə görə mühakimə olunmuşsa, məhkumluq onun üzərindən götürülməmiş, yaxud da ödənilməmiş olsun.(6)

Şəxsin öncə törədilən zorlamada iştirakçı olması və ya zorlamaya cəhd etməsi sonradan törədilən zorlama cinayətinin təkrar zorlama kimi qiymətləndirilməsinə mane olmur.

Əgər əvvəllər törədilən zorlamaya görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçmişsə (maddə 75), yaxud zorlama üstündə mühakimə olunsada, hökmün icra müddəti keçmişdirsə, ya da şəxs cəza çəkmiş, lakin məhkumluq ödənilmiş, yaxud da götürülmüşdürsə, sonradan törədilən zorlama təkrar zorlama kimi qiymətləndirilə bilməz. (22)

CM-nin 149-cu maddəsinin müxtəlif hissələri ilə məsuliyyətə səbəb olan iki və daha artıq zorlama törədilən hallarda, eləcə də bir halda zorlamaya cəhd, yaxud da şəxs zorlamada iştirakçı olduqda, başqa bir halda isə başa çatmış zorlama cinayətinə yol verdikdə, bu göstərilən cinayətlərin hər biri müstəqil tövsif edilməlidir.

Az müddət ərzində zərərçəkmiş eyni şəxs tərəfindən iki və daha artıq dəfə zorlanarsa və bu vahid niyyətlə əhatə edilərsə, məsuliyyət təkrar zorlamaya görə deyil, konkret zorlamaya görə həll edilir.

Bunun əksinə olaraq iki və ya daha artıq zərərçəkmişin bir vaxtda, yaxud da az müddətdə, laikin müəyyən zaman ardıcılığı ilə zorlanması təkrar zorlamaya görə məsuliyyətə səbəb olur.

CM-nin 149.2.1-ci maddəsində “bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən zorlama” tövsifedici halı müəyyən edilir.

Göründüyü kimi “bir qrup şəxs tərəfindən zorlama” əlaməti üzrə dəstə üzvləri arasında əvvəlcədən razılaşma tələb olunmur. “Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən zorlama” əlaməti üzrə isə belə razılığın olması zəruridir. Əvvəlcədən razılıq olmadan yol verilən iştirakçılıqla, adətən, cinayət bir nəfərin təşəbbüsü ilə başlayır, digər iştirakçılar isə ona qoşulur. (6)

Dəstə tərəfindən zorlama tərkibinin obyektiv müəyyən mürəkkəbliklə xarakterizə olunur. Qeyd edildiyi kimi, dəstə tərəfindən zorlamada dəstə üzvlərinin hamısının zərərçəkmişlə cinsi əlaqədə olması tələb olunmur. Buna görə də əgər subyektlərdən biri zərərçəkmişə zor tətbiq edirsə, lakin onunla cinsi əlaqədə olmur, digər subyekt isə əksinə, zərərçəkmişlə cinsi əlaqədə olur, lakin onun barəsində zor tətbiq etməsə, onlar faktiki olaraq zorlama cinayətinin obyektiv cəhətini birgə icra etmiş olurlar.

Dəstə tərəfindən zorlamada iştirakçılıqdan fərqli olaraq, zərərçəkmişə bilavasitə nə fiziki, nə də psixoloji zor tətbiq etməyən, lakin zərərçəkmişin zorlanmasına kömək edən şəxsin zorlamada iştirakçılıq üstündə

məsuliyyəti yaranır (maddə 32 və 149.1). Əgər belə kömək zorlamada iştirak edən dəstəyə göstərilirsə, məsuliyyət CM-nin 32 və 149.2-ci maddəsi üzrə yaranır. (22)

Dəstə tərəfindən zorlamaya görə məsuliyyət təkcə iki və ya daha artıq şəxsin bir nəfər zərərçəkmiş üzərində zor tətbiq etməklə cinsi əlaqə aktına yol verdikdə yaranmır, həm də iki və daha artıq zərərçəkmiş barəsində zor tətbiq etməklə dəstə üzvlərinin hər biri bunların biri ilə əlaqədar olan hallarda da dəstə tərəfindən zorlanmaya görə məsuliyyət yaranır.

Zorlamada iştirak edən dəstənin üzvlərinin bir qismi qanunla subyekt üçün müəyyən edilən yaş həddinə çatmadığı üçün, yaxud da anlaşıq olduğı üçün cinayət məsuliyyətindən azad edilsə də, digər iştirakçının məsuliyyəti dəstə tərəfindən törədilən zorlamaya görə (maddə 149.2.1) həll edilir.

Belə mövqe cinayət hüquq nəzəriyyəsinin cinayətdə iştirakçılığa dair müddəaları ilə uyuşmur və cinayət tərkibi haqqında təlimə zidd olduğı üçün ona haqq qazandırmaq olmaz.

Yetkinlik yaşına çatmayanı zorlama (maddə 149.2.3) dedikdə, zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmək hədəsi ilə, habelə köməksiz vəziyyətdən istifadə etməklə 14 yaşdan 18 yaşınadək olan qızların zorlanması başa düşülür. Bu əlamət üzrə zorlama əməlinin tövsifi üçün yetkinlik yaşına çatmayan barəsində zor tətbiq etməklə cinsi əlaqə aktına yol verdiyi bəlli olmalıdır. (2)

Təqsirkarın zərərçəkmişin yetkinlik yaşına çatmadığını görə bilməli və görməli olduğı olduğı halda görməməsi, onun məsuliyyətinin yetkinlik yaşına çatmayanları zorlamaya görə tövsifedici hal üzrə həllindən azad etmir.

Təqsirkarın zərərçəkmişin yetkinlik yaşına çatması barədə həqiqətən yanılmasına haqq qazandıran sübutlar olduqda, habelə işin faktiki halına görə zərərçəkmişin yetkinlik yaşına çatmadığını təqsirkar dərk etmərsə, həm də belə vəziyyətdə dərk etməli deyilsə, məsuliyyət yetkinlik yaşına

çatmayanı zorlamaya görə deyil, tövsifedici hal olmadan zorlamaya görə həll edilir.

CM-nin 149.2.4-cü maddəsində zərəçəkmiş və ya başqa şəxsləri öldürmə və ya sağlamlığa ağır zərər vurma hədəsi ilə, habelə xüsusi amansızlıqla törədilən zorlamaya görə məsuliyyət nəzərdə tutulur. (22)

Öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə təqsirkarın zərəçəkmiş həyatdan məhrum etməklə və ya onu CM-nin 126-cı maddəsinin əlamətləri altına düşən sağlamlığına ağır zərər vurmaqla ona dərhal divan tutmaq niyyətinin açıq təzahürüdür.

Hədələmə sözlə, konkret hərəkətlərlə, silahın yaxud silah kimi istifadə edilən əşyaların nümayiş olunması ilə ifadə oluna bilər. (4)

Bu maddə üzrə tövsif üçün təqsirkarın öz hədəsini həyata keçirmək niyyətinin olmasının və yalnız güclü psixoloji təsir göstərmək istədiyinin əhəmiyyəti yoxdur. Mühümü odur ki, o bu yolla zərəçəkmişin iradəsini qırmış olsun.

Xüsusi amansızlıqla zorlama CM-nin 149.2.4-cü maddəsində göstərilən müstəqil tövsifedici əlamətlərdir. Bu əlamətin CM-nin 149-cu maddəsinə daxil edilməsinə onunla haqq qazandırılır ki, belə əməllər seksual manyaklar tərəfindən öz qurbanı üzərində xüsusi amansızlıqla, sadizmlə müşayət olunur. (22)

Zərəçəkmişin zöhrəvi xəstəliyə yoluxmasına səbəb olan zorlama (maddə 149.2.2) o halda məsuliyyət yaradır ki, şəxs özündə olan xəstəlik haqqında bilmiş olsun. Bu halda zorlama ilə zöhrəvi xəstəliyə yoluxma arasında səbəbli əlaqənin mövculuğu sübut edilməlidir.

Bu tərkib təqsirin qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasını nəzərdə tutur. Yoluxmanın əlamətlərinin və üsullarının ətraflı təhlili CM-nin 139-cu maddəsində verilmişdir. (6)

Ehtiyatsızlıqdan zərəçəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olan zorlama (CM-nin 149.3.1-ci maddəsi). Ehtiyatsızlıqdan həyatdan məhrum etmənin xarakteristikası CM-nin 124-cü maddəsində verilmişdir. Təhil edilən tərkiblə

bağlı aşağıdakıları vermək zəruridir. Təqsirkarın belə nəticələrə gətirib çıxaran hərəkəti həm özünə güvənmə, həm də etinasızlıqla törədilir. Məhkəmə təcrübəsi cinayətkarcasına etinasızlığa daha tez-tez rast gəlindiyini göstərir. Zorlamada təqsirkar şəxsin zərərçəkmiş həyatdan məhrum etmək arzusu olmur, lakin o, ölümün baş verməsi imkanını görməli və görməli halda görmür. (5)

CM-nin 149.3.1-ci maddəsi üzrə məsuliyyətin yaranması üçün ehtiyatsızlıqdan baş verən ölüm zorakı cinsi əlaqənin özündən, yaxud zorlama əməlini törətmək məqsədilə tətbiq edilən hərəkətlərdən irəli gəlməlidir.

Əgər zorlama ilə ehtiyatsızlıqdan baş vermiş zərərçəkmişin ölümü arasında səbəbli əlaqə yoxdursa, adı çəkilən tövsifedici əlamətlə məsuliyyət yaranmır və ölümə səbəb olma CM-nin 124-cü maddəsi ilə tövsif edilir.

14-15 yaşlı təqsirkar CM-nin 149.3.1-ci maddəsinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz, çünki ehtiyatsızlıqdan adam öldürməyə görə məsuliyyət 16 yaşdan yaranır. (6)

Ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin insan immun çatışmazlığı virusu ilə yoluxmasına və ya digər ağır nəticələrə səbəb olan zorlama (CM-nin 149.3.2-ci maddəsi).

CM-nin 149.3.2-ci maddəsində zorlamanın 2 müstəqil xüsusilə tövsifedici halı cəmləşmişdir.

Zorlama zamanı insanı immun çatışmazlığı virusu ilə yoluxdurma CM-nin 149.3.2-ci maddəsi ilə tam əhatə olunmuşdur. CM-nin 140-cı maddəsi ilə əlavə tövsif yalnız cinayətlərin real cəmi olduqda mümkün olur.

Zorlamanın digər ağır nəticələrinə CM-nin 149.3-cü maddəsinə daxil edilməyən nəticələr aiddir. Onların xüsusilə tövsifedici əlamətlərə aid edilməsinin mümkünlüyü məhkəmə tərəfindən qanunda nəticənin ağırlığı və konkret cinayət işində həmin nəticələrin mövcud olması haqqında göstərişdən çıxış edərək müəyyən edilir. (22)

Lakin bütün hallarda bu məsələnin yekun həlli üçün məcburi şərt olmalıdır: ağır nəticələr zorlamadan və ya onu etməyə cəhddən, yəni bu cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinə daxil olan, onunla səbəbli əlaqədə olan və təqsirli törədilən hərəkətlərin yerinə yetirilməsindən irəli gəlməlidir.

Daha bir məqam ağır nəticələr həm təqsirkarın həm zərərçəkmişin hərəkətlərindən irəli gələ bilər. Zərərçəkmişin zorlama ilə müşayiət olunan özünə zərərvermə üzrə hərəkətləri cinsi əlaqədən qaçmaq məqsədilə həmin əlaqə başlanana qədər, cinsi əlaqədən sonra onun edilməsinə reaksiya kimi törədilə bilər.

Zərərçəkmişin özünü öldürməsinin guya ki, onun zorlamanın səbəbi olan mənəviyatsız davranışına görə əri və ya başqa yaxın qohumu tərəfindən irad tutularaq ona qarşı amansız rəftar etmələri olduqda da bu əlamət üzrə zorlayan şəxsi təqsirləndirmək olmaz. (6)

Seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-nə daxil edilən yeni cinayət tərkibidir. Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi nəinki qadınların, həm də kişilərin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığına edilən qəsdlərdə özünü göstərir. Bundan başqa əvvəllər qadınların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmədikləri zorakı lesbiyanlıq da cinayət məsuliyyəti yaradır.

Prinsipcə insanlar arasında müxtəlif qarşılıqlı seksual münasibətlərin mövcudluğu imkanı ilə razılaşıaraq, onlara yalnız yetkinlik yaşına çatanlar arasında və könüllülük əsasında yol verilməsini mümkün hesab edir, çünki orqanizmin bioloji tələbatının təmin edilməsi cəmiyyətə zidd sayılmır.

CM-nin 150.1-ci maddəsi üzrə obyektiv cəhət uşaqbazlığın və seksual xarakterli digər hərəkətlərin edilməsi ilə xarakterizə olunur. (22)

Uşaqbazlıq kişinin kişi ilə cinsi əlaqəyə girməsi (per anus) yolu ilə cinsi ehtirası zorakılıqla təmin etmədə ifadə olunur. (4)

Seksual xarakterli digər hərəkətlər partnyorların cinsi əlamətindən asılı olmayaraq cinsi fəallığın bütün zorakı erotik formalarını (uşaqbazlıqdan başqa) əhatə edir. Seksual xarakterli hərəkətləri üsulundan

asılı olmayaraq iki qrupa bölmək olar: cinsi əlaqə şəklində törədilən, cinsi əlaqə əlaməti olmadan bədənə təsir etmək yolu ilə törədilən.

CM-nin 150.1-ci maddəsi üzrə cinayət formal tərkiblidir. Əməl fiziki və ya psixi zorakılıqla törədildikdə onun özü məsuliyyət yaradır. Zorakılığın adı çəkilən növlərinin anlayışı CM-nin 149-cu maddəsinin obyektiv cəhətinin təhlilinə verilən cəhətin təhlilinə verilən anlayışın eynidir. (6)

Subyektiv cəhətdən seksual xarakterli zorakılıq əlamətləri birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkar törətdiyi hərəkətlərin ictimai təhlükəliliyini dərk edir və bunları arzu edir. Cinayətin əsas motiv cinsi ehtirası təmin etməkdir. Lakin qisas, insan ləyaqətini alçaltmaq cəhdi, həqiqi və ya xəyali impotensiya zəminində yaranan natamamlıq kompleksini həll etmək cəhdi və s. motivlərini də istisna etmək olmaz. (5)

CM-nin 150-ci maddəsi üzrə cinayətin subyektivi ümumidir: cinayət törədilən anadək 14 yaşına çatmış şəxs (CM-nin 20-ci maddəsi). (22)

CM-nin 150.2 və 150.3-cü maddələrinin 149-cu maddənin analoji hissələri ilə müqayisəsi göstərir ki, onun tövsifedici əlamətləri tam üst-üstə düşür. (1)

Bu cinayətin əsas obyektivi cinsi toxunulmazlıq və cinsi azadlıqdır.

Bununla yanaşı, fakultativ obyektləri də ayırmaq olar. Həmin obyektlər məcburetmişin bütün hallarına deyil, cinayət qanunu ilə qorunan digər ictimai münasibətlərə zərər yetirmək təhlükəsi yaradan üsullarla edildikdə təhlükəyə məruz qalır.

Belə ki, şantaj zamanı fakultativ obyekt qismində zərərçəkənin şərəf və ləyaqəti; əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi hədəsi zamanı isə əmlak çıxışı edir.

Cinayətin obyektiv cəhəti şəxsi seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmədə ifadə olunur.

Məcbur etmə zərərçəkmişin öz iradəsi əleyhinə təqsirkarla seksual əlaqəyə girməyə məcbur edilməsi üçün ona psixi təsir göstərmə deməkdir. Məcbur etmə hər hansı formada ola bilər: yazılı, şifahi, rabitə vasitəsindən

istifadə etməklə. Bu zərərçəkmişə bir başa və ya üçüncü şəxslər vasitəsilə ünvanlana bilər.

Seksual əlaqəyə girmə heteroseksual, homoseksual əlaqəyə, yaxud CM-nin 150-ci maddəsində sadalanan digər seksual hərəkətlər üçün əlaqəyə girməni nəzərdə tutur. (4)

Məcburetmə təqsirkarın həm aktiv hərəkətlərində, həm də passiv davranışında ifadə oluna bilər. Məcburetmə zərərçəkmişə elə şəraitdə qoymada təzahür edə bilər ki, bu zaman o, özünün qanuni mənafeələrinə dəyən zərərin qarşısını almaq üçün seksual əlaqəyə girməyə məcbur ola bilər. Bu, xüsusən maddi və ya sair asılılıqdan istifadə etməklə məcbur etmə hallarına aiddir.

Əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi ilə hədələmə psixi təsiri nəzərdə tutur. Hədələmə bütün əmlaka və ya onun bir hissəsinə aid ola bilər. Əmlakın itirilməsi zərərçəkmişin maddi maraqlarına əhəmiyyətli dərəcədə toxunmalıdır ki, onu seksual əlaqəyə girmək kimi arzuolunmaz məsələnin həlli zamanı ciddi surətdə həmin istiqamətə meylləndirsin. (5)

Maddi asılılıq o halda mövcud olur ki, zərərçəkmiş şəxs təqsirləndirən şəxsin himayəsində olsun, ondan qanuni əsaslarla və ya könüllü həyata keçirilən öhtəliklər üzrə dotasiyalar alsın. Əksər hallarda maddi asılılıq ögey ata və ya ana ilə birlikdə yaşayan yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında olur.

Sair asılılıq araşdırılan anlayışlar altına düşməyən bütün növləri nəzərdə tutur: hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olma şəxslərdən iş və ya xidmət üzrə asılılıq və s.

Cinayət maddədə adı çəkilən istənilən üsullardan biri ilə məcburetmə hərəkətlərinin edildiyi andan başa çatmış sayılır.

Cinayətin subyektiv cəhəti birbaşa qəsdədir. Motiv cinsi ehtirası təmin etməkdir.

Subyekt 16 yaşına çatmış (zərərçəkmişin maddi və ya sair cəhətdən asılı olduğu şəxs) fiziki şəxsdir (həm ümumi, həm xüsusi).

On altı yaşına çatmayan şəxslərlə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə cinayətinin ictimai təhlükəliliyi zorakılıqla bağlı olmasa da, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə cinsi əlaqədə olma onların fiziki və ya mənəvi inkişafına mənfi təsir göstərməsi ilə bağlıdır. (2)

Cinayətin obyektı şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı ilə bağlı münasibətlərdir. Bu cinayətdən zərərçəkmiş 16 yaşına çatmayan qadınlardır.

Şərh edilən cinayət obyektiv cəhətdən 16 yaşına çatmayan qadının razılığı ilə onunla cinsi əlaqədə olma hərəkətlərində ifadə olunur. Lakin 14 yaşından kiçik qızın razılığı olsa da, bu yaşda qızlarla yol verilən cinsi əlaqəyə məhkəmə təcrübəsi zorlama kimi qiymət verir. Belə hallarda təqsirkarın hərəkətinə zərərçəkmişin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə onu zorlama kimi baxılır.

Seksual xarakterli digər hərəkətlərin anlayışı CM-nin 151-ci maddəsində verilmişdir. (22)

Fikrimcə, 14 yaşa qədər olan zərərçəkmişlə cinsi əlaqənin zorlama kimi, yaxud da 16 yaşına çatmayanla cinsi əlaqə kimi baxılması hər bir halda işin konkret vəziyyətindən asılı olaraq həll edilməlidir. Əgər 14 yaşa çatmayan zərərçəkmiş özünün əqli inkişaf səviyyəsinə görə barəsində baş verən hərəkətlərin mahiyyətini dərk etmirsə, belə vəziyyətdə zərərçəkmiş əslində köməksiz vəziyyətdə olur və təqsirkarın əməli zorlama kimi qiymətləndirilməlidir.

Şərh edilən cinayət subyektiv cəhətdən təqsirin qəsd forması ilə xarakterizə olunur. Təqsirkar 16 yaşına çatmayanla cinsi əlaqədə olduğunu dərk edir, həm də bunu arzu edir.

Araşdırılan cinayətin subyektı əks cinsdən olan 16 yaşı tamam olan anlaqlı şəxs ola bilər.

Zərərçəkmiş barəsində əxlaqsız hərəkətlər etmə cinayətinin obyektini yeniyetmələrin normal cinsi inkişafıdır.

Əxlaqsız hərəkətlər etmə cinayətinin obyektiv cəhəti təqsirkarın şəhvət hissini təmin etməyə və zərərçəkmişdə cinsi ehtiras hissini oyatmağa istiqamətlənən seksual xarakter daşıyan hərəkətlər etməkdə ifadə olunur. Belə hərəkətlər zor tətbiq etmədən 16 yaşı tamam olmayan zərərçəkmiş barəsində onun razılığı ilə yol verilir. (5)

Belə hərəkətlər zərərçəkmişlə təbii cinsi əlaqəni, habelə per os və ya per anum-dan qeyri təbii cinsi əlaqəni nəzərdə tutmur. Qeyd edilən hərəkətlər baş verdikdə məsuliyyət CM-nin 151-ci maddəsi ilə həll edilir.

Məhkəmə təcrübəsində əxlaqsız hərəkətlərə, cinsiyyət orqanını göstərmək, cinsiyyət orqanını zərərçəkmişin cinsiyyət orqanına toxundurmaq, zərərçəkmişin gözü önündə onanizmlə məşğul olmaq, pornoqrafik predmetləri nümayiş etdirmək, zərərçəkmişin gözü önündə başqası ilə cinsi əlaqədə olmaq kimi hallar aid edilir. (22)

Araşdırılan maddə ilə cinayət tərkibinin yaranması üçün 14 yaşına çatmayanın cinsi yetkinliyə çatıb-çatmamasının, seksual təcrübəsinin olub-olmamasının, cinsi həyatının yaşayıb-yaşamamasının əhəmiyyəti yoxdur.

Təqsirkar barmağı ilə zərərçəkmişin bəkarətini pozarsa, belə hərəkət əxlaqsız hərəkətlər anlayışı ilə əhatə olunur və əməlin əlavə, sağlamlıq əleyhinə edilən cinayət kimi tövsifi tələb olunmur.

14 yaşına çatmayan barəsində əxlaqsız hərəkətlər etməyə başlayan andan cinayət başa çatmış hesab edilir.

Əxlaqsız hərəkətlər zorlamadan (CM-nin 149-cu maddəsi), seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə (CM-nin 151-ci maddəsi) əməlindən öncə baş verərsə, əxlaqsız hərəkətlər belə tərkiblərlə udulur, əlavə olaraq məsuliyyətin 153-cü maddə ilə həllinə ehtiyac qalmır. (5)

Cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkar 14 yaşına çatmayan barəsində əxlaqsız hərəkətlər etdiyini dərk edir və belə hərəkətlər etməyi də arzu edir. (2)

Bu cinayətin subyekti 16 yaşına çatmış anlaqlı kişi, yaxud qadın cinsindən olan şəxslər ola bilər.

§ 4. İnsan və vətəndaşların Konstitusiyaya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər.

Hazırda “İnsan və vətəndaşların Konstitusiyaya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər” adlanan əməllər müstəqil qrup kimi yalnız Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də ilk dəfə olaraq öz əksini tapmışdır. Həmin CM özünün ilkin redaksiyasında bu qrupa qəsdin dörd növünü aid edirdi.

Onlardan biri vətəndaşların siyasi hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar idi: seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olma, seçki sənədlərini saxtalaşdırma və ya səsləri düzgün hesablamama və qadınların hüquq bərabərliyinə mane olma. Praktiki olaraq həmin tərkiblərdən heç biri 1922-ci və 1927-ci il Məcəllələrində məlum deyildi.

Qəsdin digər növləri iki cinayəti əhatə edirdi: vətəndaşların mənzil toxunulmazlığını və yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirrini pozma.

Qəsdin üçüncü növü əmək hüquqları, habelə müəlliflik, ixtiraçılıq və patent hüquqları əleyhinə olan cinayətlər daha geniş xarakter almışdır.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-i vicdan və dini etiqad azadlığı hüququnun həyata keçirilməsinə mane olan cinayət əməllərinin dairəsini genişləndirərək, mitinqlərin, nümayişlərin, piketlərin, küçə yürüşlərinin keçirilməsinə və onlarda iştirak etməyə mane olmaya görə məsuliyyət müəyyən etdi.

Qəsdin sadalanan bütün növlərini eyni bir fəsildə birləşdirmək ideyasını qəbul edən Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM həmin fəsli bir sistem kimi xarakterizə edən bir sıra yeni müddəalar təsbit etdi.

“İnsan və vətəndaşın konstitusiyaya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər” fəslinin xüsusi obyektı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təmin olunan hüquq və azadlıqlardır. (6) Cinayət – hüquqi mühafizənin bilavasitə obyektı kimi insan və vətəndaşın həyat və fəaliyyətinin müxtəlif cəhətlərini əks etdirən hüquq və azadlıqlar çıxış edir. Cinayətdən zərərçəkmişlər hüquqları pozulmuş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarıdır. Araşdırılan fəslə daxil olan cinayətlərin obyektiv cəhəti əksər hallarda hərəkətlə törədilir. Bununla yanaşı, bir sıra cinayətlər hərəkətsizlik yolu ilə törədilir.

Subyektiv cəhətdən əməllərin böyük əksəriyyəti qəsdən törədilir. Motivlər müxtəlif ola bilər. Motivlər subyektiv cəhətin məcburi əlaməti kimi CM-nin əksər maddələrində nəzərdə tutulur. (2)

Cinayətin subyektiv əksər hallarda öz qulluq möqeyindən sui-istifadə edən, yaxud qanunla və xidməti təlimatlarla onlara verilmiş səlahiyyətləri aşan vəzifəli şəxslər olurlar.

a) Vətəndaşların hüquq bərabərliyi prinsipi və siyasi hüquqları əleyhinə olan cinayətlər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyini təsbit edir. (21) Bərabərlik hüququnun cinayət-hüquqi mühafizəsi CM-nin 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur.

Cinayətin obyektı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təmin olunan vətəndaşların bərabərlik hüququdur.

Cinayətin obyektiv cəhəti bərabərlik hüququnu pozmada ifadə olunur.

Cinayət maddi tərkiblikdir. Cinayət vətəndaşların hüquqlarına və qanuni mənafələrinə ziyan vurulduğu andan başa çatmış hesab edilir. Vurulmuş ziyan həm maddi, həm əldən çıxmış fayda şəklində, həm də mənəvi ola bilər. (5)

Cinayət subyektiv cəhətdən qəsd formasında törədilir. Cinayətin motivləri müxtəlif ola bilər: şovinizm, milliyyətçilik, özünün inandığı dindən başqa dini təriqlərə dözümsüzlük və s.

CM-nin 154.1-ci maddəsi üzrə cinayətin subyektiv ümumidir: cinayət törədərkən 16 yaşına çatmış şəxs. CM-nin 154.2-ci maddəsi eyni əməl vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə edilməklə törədildikdə məsuliyyət nəzərdə tutur.

Seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olma cinayətinin tərkibinin obyektiv cəhəti mürəkkəbdir, dispoziya alternativdir, cinayət iki müstəqil hərəkətlə törədilir:

- a) vətəndaşın ona məxsus olan seçki hüquqlarını həyata keçirilməsinə mane olma;
- b) vətəndaşın ümumxalq səsverməsində iştirak etmək hüququnun həyata keçirilməsinə mane olma. (7)

Subyektiv cəhətdən cinayət birbaşa qəsdlə xarakterizə olunur. Motivlər müxtəlif ola bilər.

CM-nin 159.2-ci maddəsi üç tövsifedici əlaməti nəzərdə tutur:

- a) ələ alma, aldatma, hədələmə, zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə mane olma;
- b) vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə edilməklə törədildikdə;
- c) qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə.

Bu cinayətin subyektiv 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs, CM-nin 159.2.3-cü maddəsi üzrə isə vəzifəli şəxs ola bilər.

CM-nin 161-ci maddəsi 159-cu və 160-cı maddələrin davamı kimi də qəbul edilə bilər, lakin seçki komissiyalarının fəaliyyətinin başqa tərəflərini özündə əks etdirir. Həmin maddənin dispoziyasında sadalanan hərəkətlərin ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, dövlət hakimiyyətinin və yerli özünüidarənin formalaşdırılması və fəaliyyətinin Azərbaycan

Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş demokratik prinsipləri həyata keçirilməmiş qalır. (22)

Cinayətin obyektini dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının formalaşdırılmasının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş qaydası təşkil edir.

Cinayətin predmeti seçki və referendum sənədləridir.

Cinayətin obyektiv cəhəti hüquqi cəhətdən eyni olan bir sıra alternativ hərəkətlərdən ibarətdir. Bu cinayət formal tərkibliyədir. Cinayət dispozisiyada sadalanan aşağıdakı hər hansı bir hərəkətin edildiyi andan başa çatmış sayılır:

- a) seçki və ya referendum sənədlərini saxtalaşdırma;
- b) bilə-bilə səsləri düzgün hesablamama, yaxud seçkilərin, habelə referendumun nəticələrini bilə-bilə düzgün müəyyən etməmə;
- c) Səsvermənin gizliliyini pozma.

Azərbaycanın Konstitusiyası vətəndaşların dinc, silahsız yığıncaqlar, mitinqlər, nümayişlər, küçə yürüşləri keçirmək hüququnu təsbit edir.

Obyektiv cəhətdən toplantıları keçirmə qaydasını pozma cinayəti mürəkkəb cinayətdir, maddə isə alternativ dispozisiyalıdır.

CM-nin 169.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət subyektiv cəhətdən qəsdən törədilir. (7)

Cinayətin subyektivi 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxslər ola bilər.

b) Şəxsi həyatın toxunulmazlığı əleyhinə olan cinayətlər.

Azərbaycan Konstitusiyası hər bir vətəndaşın şəxsi həyatının toxunulmazlığı hüququnu təsbit edir.(21) Məhz həmin hüquq CM-nin 156-cı maddəsinin cinayət-hüquqi mühafizəsinin obyektini təşkil edir.

Cinayətin predmetini şəxsin ailə və şəxsi həyatının sirlərini özündə əks etdirən məlumatlar təşkil edir.

CM-nin 156.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət obyektiv cəhətdən mürəkkəb cinayətdir. Maddə hər biri müstəqil cinayət tərkibi təşkil

edən hüquqi cəhətdən iki oxşar hərəkəti özündə əks etdirən alternativ dispozişiyalıdır. (6)

Məlumatların toplanması və yayılması formal tərkibli cinayət sayılır və həmin hərəkətlərin edildiyi andan cinayət başa çatmış hesab olunur.

Cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Cinayətin motivini tamah və ya başqa şəxsi maraq təşkil edir.

Cinayətin subyektiv cinayət törədən zaman 16 yaşı tamam olmuş şəxsdir.

CM-nin 156.2-ci maddəsi tövsifedici əlamət – vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməni nəzərdə tutur. Bu əlamət CM-nin 154-cü maddəsində olduğu kimi təhlil edilir.

CM-nin 155-ci maddəsi üzrə cinayət – hüquqi mühafizənin obyektinə hər bir vətəndaşın Azərbaycanın Konstitusiyası ilə təsbit olunmuş yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirlinə olan hüququdur. (22)

CM-nin 155-ci maddəsinin obyektiv cəhəti həmin sirin pozulmasında ifadə olunur.

Həmin hərəkətlərin edilməsi məsuliyyətə səbəb olur. Cinayət təqsirkarın poçt-teleqraf göndərişlərinin məzmunu və ya başqa məlumatların mətni ilə tanış olduğu, yaxud telefon danışıqlarına qulaq asdığı anda başa çatmış olur.

Cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir.

Bu cinayətin subyektiv 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

Azərbaycan Konstitusiyası vətəndaşların mənzil toxunulmazlığını elan edir. (21)

CM-nin 157.1-ci maddəsi üzrə cinayət tərkibinin obyektiv cəhətini qanunsuz olaraq mənzilə daxil olma təşkil edir.

CM-nin 157.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət formal tərkibliyədir. Cinayət qanunsuz olaraq mənzilə daxil olma anında başa çatmış sayılır.

Cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə xarakterizə edilir. Cinayətin törədilmə motivləri müxtəlif ola bilər: xuliqanlıqdan tutmuş hüquq–mühafizə orqanlarının əməliyyat işçilərinin hakimiyyət səlahiyyətlərini aşmasına qədər.

Cinayətin subyektiv ümumidir: cinayət törədən zaman 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs. CM-nin 157.3-cü maddəsi üzrə cinayətin subyektiv xüsusiyyəti. Həmin şəxs mənzilə qanunsuz daxil olmaq üçün özünün həqiqi qulluq mövqeyindən istifadə edir.

Azərbaycan Konstitusiyası hər bir vətəndaşın fərdi və ya başqaları ilə birlikdə istənilən dinə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək hüququ da daxil olmaqla, vicdan və dini etiqad azadlığına, dini və digər baxışları azad surətdə seçmək, onları yaymaq, onlara malik olmaq və onlara müvafiq fəaliyyət göstərmək azadlığına təminat verir. (21) CM-nin 167-ci maddəsi konstitusiya ilə müəyyən edilmiş hüquqların həyata keçirilməsinə kömək edir.

Cinayətin obyektiv cəhəti vətəndaşın dini etiqad azadlığı təşkil edir.

Dini ayinlərin icrasında iştirak etməsinə qanunsuz maneələr yaradılan şəxs zərərçəkmiş ola bilər.

Cinayətin obyektiv cəhəti qanunsuz olaraq dini ayinlərin icrasına maneə yaradan hərəkətlərin törədilməsində ifadə olunur. (5)

Cinayət formal tərkiblikdir. Cinayət dispozisiyada göstərilən hərəkətlərin edildiyi andan başa çatmış hesab olunur. (7)

Cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə xarakterizə olunur. Motivlər müxtəlifdir: xuliqanlıq, dini hissləri təhqir etmək arzusu, daha ağır cinayətlərə vadar edən, lakin dini düşmənçiliyə çevrilməyən hər hansı bir dinə dözümsüzlük.

Cinayətin subyektiv ümumidir: cinayət törədilən zaman 16 yaşına çatmış şəxs.

c) Müəlliflik hüquqları və əmək hüquqları əleyhinə olan cinayətlər.

Azərbaycan Konstitusiyası hər bir vətəndaşın fikir və söz azadlığına, həmçinin istənilən qanuni üsulla məlumat axtarmaq, əldə etmək, məlumatı ötürmək, istehsal etmək və yaymaq hüququ kimi başa düşülən kütləvi informasiya azadlığına təminat verir. Jurnalistlərin peşə fəaliyyəti həm də “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” qanunla tənzim olunur. (26)

Cinayətin obyektiv cəhəti ik iüsulla həyata keçirilir: zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmək hədəsi ilə:

- a) Jurnalistləri məlumat yaymağa vadar etmək yolu ilə;
- b) Məlumat yaymaqdan imtina etməyə vadar yolu ilə.

Cinayət qanunsuz təsir göstərildiyi andan başa çatmış sayılır.

Cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Cinayət istənilən motivlə törədilə bilər. (6)

CM-nin 163.1-ci maddəsi üzrə cinayətin subyektiv cinayət törədən zaman 16 yaşına çatmış şəxsdir. CM-nin 163.2-ci maddəsi qulluq mövqeyindən istifadə etməklə eyni əməllərin törədilməsinə görə məsuliyyət nəzərdə tutur.

Konstitusiyaya uyğun olaraq hər bir Azərbaycan vətəndaşı təhlükəsizlik və gigiyena qaydalarına cavab verən şəraitdə əmək hüququna malikdir. (21)

CM-nin 162-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin obyektiv təhlükəsiz əmək şəraitidir.

CM-nin 162.1-ci maddəsinin obyektiv cəhəti maddi tərkib şəklində qurulmuşdur.

Cinayət subyektiv cəhətdən cinayətkarcasına özünə güvənmə və ya cinayətkarcasına etinasızlıq növündə təqsirin ehtiyatsızlıq forması ilə xarakterizə olunur. (5)

Təhlil edilən cinayət xüsusi subyektiv tərəfindən törədilir.

CM-nin 162.2-ci maddəsində eyni əməllərin ehtiyatsızlıqdan insan ölümünə səbəb olması tövsifedici əlamət kimi nəzərdə tutulmuşdur. (20)

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hər bir vətəndaşın ədəbi, bədii, elmi, texniki və başqa növ yaradıcılıq azadlığına təminat verir.(21)

CM-nin 165-ci maddəsi üzrə cinayət – hüquqi mühafizənin obyektini qanunla qorunan aşağıdakı hüquqlardır:

- a) Yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrinə şərikli müəlliflərin hüquqları;
- b) Elmi, ədəbi, bədii, başqa əsərlərdən audio və video yazısı, fonogramlar və s. formasında qanuni əsaslarla istifadə edən digər yaradıcı işçilərin hüquqları.

Cinayətin predmetini müəlliflik və əlaqəli hüquqların obyektini olan özgəsinin elmi, bədii, musiqi və ya ədəbi, yaxud artistin söylədiyi əsər, kinofilmlər, video yazılar müəlliflərin – bəstəkarların, şairlərin, yazıçıların əsərlərinin yazıldığı audiokasetlər və s. təşkil edir. (2)

CM-nin 165-ci maddəsi üzrə zərərçəkmiş qismində müəlliflik hüququnun bu və ya digər obyektini yaradan fiziki şəxs çıxış edir.

Cinayətin obyektiv cəhəti CM-nin 165.1-ci maddəsində sadalanan müəlliflik və əlaqəli hüquqların pozulmasında, bu əməllər nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmasında və əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqədə ifadə olunur.

CM-nin 165-ci maddəsinin dispozisiyası blanketdir.

Cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa və ya dolaylı qəsdlə törədilir.

Cinayətin subyektiv cəhətdən zaman 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxsdir.

CM-nin 166-cı maddəsi üzrə ixtiraçılıq və patent hüququnu pozma cinayətinin obyektini Azərbaycan vətəndaşlarının ixtiraçılıq və patent hüquqlarıdır. (22)

Cinayətin predmetini ixtiralar, səmərələşdirici təkliflər, habelə ixtiraçılıq hüquqları təşkil edir.

Təhlil edilən cinayətin subyektiv cəhətdən 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxslər ola bilər.

§ 5. Yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlər.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-sində təhlil olunan fəsilə bağlı əsas ideyanı – ailənin və yetkinlik yaşına çatmayanların mənafeləri əleyhinə edilən qəsdləri ayrıca qrupda yerləşdirməyi dəstəklədi. Təəssüf ki, təhlil edilən fəslin heç də bütün müddəalarını uğurlu hesab etmək olmaz.

Cinayət tərkiblərini “Yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlər” fəslində qruplaşdırma və ifadə etmə ardıcılığı baxımından qüvvədə olan CM-nin mövqeyini tamamilə məntiqi hesab etmək olar. (2)

Bu fəslə daxil edilmiş cinayətlərin ümumi obyektini ailənin, valideynlərin qanuni hüquqlarının, yetkinlik yaşına çatmayanların normal fiziki, əqli və əxlaqi inkişafının mühafizəsi ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlər təşkil edir.

Azyaşlılar, yetkinlik yaşına çatmayanlar, valideynlər və övladlığa götürənlər bu cinayətlərdən zərərçəkmiş hesab edilir.

Əksər cinayətlərin obyektiv cəhəti təqsirkarların hərəkətləri ilə icra olunur.

Cinayət tərkibləri formal quruluşludur.(7)

Bütün cinayət tərkiblərinin subyektiv cəhəti birbaşa qəsdlə səciyyələnir.

Motivlər müxtəlifdir: tamah, qisas, ədavət, paxıllıq, nifrət və s.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlərin subyektiv cinayət edilənədək 16 yaşına tamamilə yetişmiş şəxslər ola bilər. Yetkinlik yaşına çatmayanı cinayətkar fəaliyyətə cəlb etmə cinayətinin bilavasitə obyektiv xüsusi obyektə üst-üstə düşür. (5)

Zərərçəkmiş yetkinlik yaşına çatmayan (azyaşlı) şəxsdir.

CM-nin 170.1-ci maddəsinin obyektiv cəhəti yetkinlik yaşına çatmayanı cinayət əməlinə icraçı və ya köməkçi qismində iştirak etməyə təhrik edən müxtəlif hərəkətlər başa düşülür. (22)

Cinayətin edilmə üsulları CM-nin 170.1-ci maddəsinin dispozisiyasında bilavasitə sadalanır:

- a) Vədlər verməklə cəlb etmə - yəni təqsirkar öz üzərinə yetkinlik yaşına çatmayanın hərəkətlərinə görə pul ödəmək, cinayət yolu ilə əldə olunmuş əmlakı onunla bölüşmək, yeniyetmə ona borcludursa, bu bocu tələb etməmək, mübahisəli vəziyyətlərə düşdükdə və ya daha göclü olan digər yeniyetmələrdən onu müdafiə etmək və s. bu kimi öhdəliklər götürür
- b) Aldatma yolu ilə - burada təqsirkar yetkinlik yaşına çatmayana zərərçəkmişin şəxsiyyəti barədə, yaxud yetkinlik yaşına çatmayan üçün əhəmiyyət kəsb edən hər hansı hallar barəsində yalan məlumatlar verir;
- c) Hədə-qorxu vasitəsilə cəlb etmə - qanunvericilik hədə-qorxunun məzmununu dəqiqləşdirməsə də, CM-nin 170.1-cu maddəsində görə belə qənaətə gəlmək olar ki, bu, sağlamlığa müxtəlif ağırlıqlı zərər yetirilməsindən ibarət olan hədə-qorxu ola bilər ki, bunlar da yeniyetməni cinayət törətməyə təhrik edə bilər. Hədə-qorxu habelə əmlaka ziyan vurmaqdan, işgəncə verməkdən, yeniyetmə haqqında intim xarakterli məlumatlar yaymaqda onu şantaj etməkdən və s. ibarət ola bilər. (6)

Kriminalist alimlərin əksəriyyəti təhlil olunan cinayət tərkibini formal tərkib hesab edirlər və yetkinlik yaşına çatmayanın cinayətkar fəaliyyətə cəlb edilməsinə yönəldilmiş hərəkətlərin edilməsini bu cinayətlərin başa çatma anı kimi qiymətləndirirlər. (7)

CM-nin 170.1-ci maddəsinin dispozisiyasının mahiyyətinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanı cinayətkar fəaliyyətə cəlb etməni formal tərkibli cinayətlərə aid etmək lazımdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkar fəaliyyətə cəlb edilməsi qəsdin obyektinə, yəni yeniyetmənin şəxsiyyətinin mənəvi formalaşdırılmasına zərər vurur.

Cinayətin subyektiv cəhəti birbaşa qəsdlə xarakterizə olunur.

Cinayətin motivləri müxtəlif ola bilər. Onlar cəzanın fərdiləşdirilməsi zamanı nəzərə alınır.

CM-nin 170.1-ci maddəsinə görə cinayətin subyektiv cinayəti törədənədək 18 yaşı tamam olmuş şəxsdir.

CM-nin 171-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin əsas obyektiv yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyətinin mənəvi formalaşdırılmasıdır.

CM-nin 171.2-ci maddəsinə görə, əlavə obyekt qismində yeniyetmənin sağlamlığı çıxış edir.

Zərərçəkmiş fahişəliyə və ya əxlaqsız əməllərə cəlb edilənədək 18 yaşı tamam olmayan şəxsdir.

CM-nin 171.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin obyektiv cəhəti yetkinlik yaşına çatmayanı fahişəliyə və ya digər əxlaqsız əməllərə cəlb etməkdən ibarətdir. (5)

Cinayətin subyektiv 18 yaşına çatmış şəxsdir. O, həm kişi, həm də qadın ola bilər.

CM-nin 171.2-ci maddəsində təhlil olunan cinayətin aşağıdakı tövsifedici əlamətləri nəzərdə tutulmuşdur:

a) Eyni əməllərin zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədilməsi;

b) həmin əməllərin mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi. (1)

Özgənin uşağını dəyişdirmə cinayətinin obyektiv uşağın şəxsi azadlığı və valideynlərin öz uşaqlarını tərbiyə etməklə bağlı olan mənafeləridir.

Cinayətdən zərərçəkmiş doğum evində yeni doğulmuş ananın hələ görmədiyi və lazımı dərəcədə müşahidə edə bilmədiyi, yaxud valideynlərin "imtina" etdiyi və uşaq evində yerləşdirilmiş və ya uşaq arabasında valideynin diqqətindən yayınıb müvəqqəti nəzarətsiz qalmış körpədir.(2)

Cinayət özgənin uşağı dəyişdirdiyi andan başa çatmış hesab edilir.

Subyektiv cəhətdən bu cinayət birbaşa qəsdlə törədilir. Ehtiyatsızlıqla özgənin uşağının dəyişdirilməsi cinayət məsuliyyəti doğurmur.

Cinayətin motivi tamah, intiqam və ya sair alçaq niyyətlər ola bilər.

Bu cinayətin xüsusi subyektivi tibb müəssisələrində uşağın mühafizəsi və ya ona qayğı göstərilməsi vəzifəsini daşıyan şəxsdir.

Yetkinlik yaşına çatmayanın alqı-satqısı cinayətinin bilavasitə obyektivi kimi uşağın şəxsi azadlığı çıxış edir. Bu bəşəriyyətin bütün əxlaq qanunlarına görə əqd obyektivi ola bilməz. (5)

Cinayətin fakultativ obyektivi yetkinlik yaşına çatmayanın həyat və sağlamlığı, habelə valideynlərin uşaqlarını tərbiyə etməklə bağlı mənafelelidir.

Cinayətdən zərərçəkmiş əqd bağlananadək 18 yaşı tamam olayan şəxsdir.

Cinayət CM-nin 173.1, 173.2-ci maddəsində sadalanan hərəkətlərdən hər hansı birinin edildiyi andan başa çatmış hesab edilir.

CM-nin 173.3-cü maddəsi maddi tərkibliydir. Burada sadalanan nəticələrdən hər hansı biri baş verdiyi andan başa çatmış hesab edilir. (7)

Cinayətin subyektləri uşağı satan şəxslərdir: valideyn, övladlığa götürən, qəyyum, himayəçi və yetkinlik yaşına çatmayanın qanuni əsaslarla yanında yaşadığı digər şəxslər.

Alıcı cinayəti törədənədək 18 yaşı tamam olmuş, sadalanan motivlərdən hər hansı birinə görə yetkinlik yaşına çatmayana malik olmaq istəyən anlaqlı fiziki şəxsdir.

Uşağın övladlığa götürülməsi məsələləri Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi ilə tənzim olunur. (23)

CM-nin 174-cü maddəsinin dispozisiyası blanketdir.

Bu cinayətin obyektivi CM-nin 172 və 173-cü maddələrində göstərilən obyektvlə eynidir.

CM-nin 174-cü maddəsi üzrə zərərçəkmişlər yetkinlik yaşına çatmayanlar, habelə uşaqları tərbiyə etmək üzrə hüquqları pozulmuş valideynlər və ya digər qanuni nümayəndələr ola bilər.

Cinayətin obyektiv cəhətinin əsas xüsusiyyəti onun formal tərkibli olmasıdır.

CM-nin 174-cü maddəsinin obyektiv cəhətinin zəruri əlamətləri təkrarlıq və tamah niyyətidir.

CM-nin 174-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin subyektiv cəhəti birbaşa qəsd formasında ifadə olunur.(22)

Motiv tamah – mükafat əvəzində qanunsuz hərəkətlərin icrasıdır.

Bu cinayət xüsusi subyektlidir. Müvafiq orqanın rəhbəri övladlığa götürmə haqqında qanunsuz qərarı imzalanmışsa, yalnız birbaşa qəsdlə hərəkət edildikdə cinayət məsuliyyəti daşır. (5)

Təqsirin ehtiyahsızlıq forması CM-nin 174-cü maddəsi ilə cinayət məsuliyyətini istisna etmir.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsini 130-cu maddəsi uşaqların övladlığa götürülməsi haqqında məsələnin həlli ilə əlaqəsi olan bütün təşkilatların və vəzifəli şəxslərin üzərinə övladlığa götürmə sirri qoruyub saxlamaq vəzifəsi qoyur. (23)

CM-nin 175-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət əməlinin obyektivi uşağı övladlığa götürmüş ailənin bu sirri qoruyub saxlamaqla bağlı olan qanunla təmin edilən hüquqdur.

Bu cinayətdə zərərçəkmiş, həmçinin, övladlığa götürülənlərdir.

Obyektiv cəhətinə görə bu cinayət formal tərkibliyədir. Cinayət hərəkət törədildiyi, yəni övladlığa götürmə sirri yayıldığı andan başa çatmış hesab edilir. (7)

Subyektiv cəhətdən cinayət birbaşa qəsdlə törədilir.

Motiv tamah, qisas və sair alçaq niyyətlərdir.

Cinayətin subyektivi həm ümumi, həm də xüsusi ola bilər.

CM-nin 176.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyəti valideynlərin yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarına münasibətdə malik olduqları Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində nəzərdə tutulan aliment öhdəliklərinə əsaslanır. (23)

Cinayətin obyektı uşaqların onlara layiq olan şəraitdə yaşamaq və tərbiyə olunmaq imkanı verən maddi mənafelelidir.

Subyektiv cəhətdən bu cinayət birbaşa qəsdlə, yəni uşaqları saxlamaq üçün məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş vəsaiti ödəməkdən boyun qaçıрмаq arzusu ilə törədilir.

Cinayətin subyektı doğumun qeydiyyatı kitabında valideyn qismində qeyd edilmiş valideyndir.

Burada zərəçəkmiş əmək qabiliyyətli olmayan valideynlər, o cümlədən övladlığa götürənlərdir.

CM-nin 176.2-ci maddəsinə görə subyekt yetkinlik yaşına çatmış, məhkəmənin qərarına görə əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamaq üçün aliment ödəməli olan doğma uşaqlar və ya övladlığa götürülənlərdir. (5)

FƏSİL 3. ƏMƏYİN MÜHAFİZƏSİ.

§ 1. Azərbaycan Respublikasının Əmək qanunvericiliyində işlədilən əsas məfhumların anlayışları

Müəssisə - mülkiyyətçinin təşkilatı-hüquqi formasından, adından və fəaliyyət növündən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının

qanunvericiliyinə müvafiq olaraq yaratdığı hüquqi şəxs və xarici şəxsin filialı, nümayəndəliyi.

İşçi – işəgötürənlə fərdi qaydada yazılı əmək müqaviləsi (kontrakt) bağlayaraq müvafiq iş yerində haqqı ödənilməklə çalışan fiziki şəxs.

Əmək kollektivi – işə götürənlə əmək münasibətlərində olan, bu Məcəllə ilə və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş əmək, sosial, iqtisadi hüquqlarını birgə həyata keçirmək və qanuni mənafeələrini kollektiv halında müdafiə etmək səlahiyyətinə malik müvafiq iş yerlərində çalışan işçilərin birliyi.

Əmək müqaviləsi – işə götürənlə işçi arasında fərdi qaydada bağlanan əmək münasibətlərinin əsas şərtlərini, tərəflərin hüquq və vəzifələrini əks etdirən yazılı müqavilə.

a) Əməyin mühafizəsi normalarını və qaydalarını müəyyən edən qanunvericiliklər

1. İşçilərin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək hüququ vardır.

2. Əməyin mühafizəsi normaları və qaydaları bu Məcəllə ilə, səlahiyyətləri çərçivəsində müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının qəbul etdiyi normativ-hüquqi aktlarla, habelə Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu və ya tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilir.

3. Əməyin mühafizəsi üzrə normativ-hüquqi aktların tələbləri, əməyin mühafizəsi normaları, standartları, qaydaları əmək münasibətlərinin tərəfləri və digər fiziki və hüquqi şəxslər üçün məcburidir.

b) Sağlam və təhlükəsiz əməyin mühafizəsi şəraitinin təmin edilməsi qaydaları

1. İşəgötürən təhlükəsiz və sağlam əmək şəraitinə, təhlükəli və zərərli istehsalat amillərinə nəzarəti təşkil edir və bu sahədə baş vermiş dəyişiklik barədə işçilərə müntəzəm olaraq və vaxtında məlumat verir.

2. İşəgötürən əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, əməyin mühafizəsinin təmin edilməsinə və işçilərin sağlamlığının qorunmasına yönəldilmiş perspektiv və illik tədbirlər planı hazırlayır və həyata keçirir.

3. İşəgötürənlə işçilər arasında sağlam və təhlükəsiz əməyin mühafizəsi şəraitinin təmin edilməsi üzrə qarşılıqlı öhdəliklər kollektiv müqavilədə, əmək müqaviləsində nəzərdə tutulur.

4. Əmək şəraiti zərərli və təhlükəli olan istehsalatlarda, həmçinin xüsusi temperatur şəraitlərində aparılan və ya çirklənmə ilə bağlı işlərdə çalışan işçilərə müəyyən edilmiş normalara müvafiq pulsuz xüsusi geyim, xüsusi ayaqqabı və digər fərdi mühafizə vasitələr, yuyucu və dezinfeksiyaedici maddələr verilir.

5. İşəgötürən həmkarlar İttifaqları təşkilatının iştirakı ilə vaxtaşırı iş yerlərinin əməyin mühafizəsi normalarına və qaydalarına uyğunluğu üzrə attestasiya aparmalıdır. Attestasiyanın nəticələri barədə əmək kollektivinə məlumat verilir.

6. İşəgötürən işçilərə verilmiş xüsusi geyimin və ayaqqabının, digər fərdi mühafizə vasitələrinin saxlanılmasını, yuyulmasını, qurudulmasını, dezinfeksiyasını, deqazasiyasını, dezaktivizasiyanı və təmirini təmin etməlidir.

7. İşəgötürən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş istehsalat sahələrini qazlı və duzlu su ilə təchiz etməlidir.

8. İşəgötürən ilin soyuq və isti vaxtlarında açıq havada, yaxud qızdırılmayan qapalı binalarda və isti sexlərdə çalışan işçilərin isinməsi və ya istirahəti üçün otaqlar hazırlamalıdır.

§ 2. Zədələnmə, bədbəxt hadisə və peşə xəstəlikləri

barədə ümumi məlumat

Təhlükəsiz texnikası, yanğın təhlükəsizliyi istehsalat sanitariyası Məcəlləyə uyğun təlimatlarının, qayda və normalarının pozulması və iş zamanı zədələnməyə, zəhərlənməyə və peşə xəstəliklərinə səbəb olur.

Xarici təsir nəticəsində qəflətən baş vermiş zədələnməyə travma deyilir. Zədələnmələrə əzilmə, yaralanma, sümüklərin sınıması, kimyəvi yaxud termiki yanma, donma, istivurma, kəskin zəhərlənmə, elektrik cərəyanı ilə zədələnmə və s. ola bilər.

Müəssisə ərazisində və ya ondan kənarında xidməti vəzifənin, yaxud müəssisə rəhbərliyinin göstərişinin icrası zamanı baş verən hadisələr istehsalat zədələnməsi adlanır. İstehsalatla əlaqədar olmayan bədbəxt hadisələrə sərxoşluq, oğruluq, işlə əlaqədar olmayaraq şəxsi əşyaların hazırlanması, yaxud idarə rəhbərliyinin icazəsi olmadan digər hallarda töredən zədələnmələr aiddir.

Əgər hadisə müəssisədə təhlükəsiz əmək şəraitinin təmin edilməsindən əlavə, işçilərin ehtiyatsızlığı, müəssisə daxili intizamı pozması ilə əlaqədardırsa, qarışıq məsuliyyət prinsipi yaranır. Bu zaman maddi təminatla əlaqədar olan bədbəxt hadisələrin maddi kompensasiyası qanunvericiliyə əsasən müəssisə hesabına ödənilir.

İstehsalatda sanitariya normalarının pozulması nəticəsində istehsalat zərəri peşə xəstəliklərinə səbəb ola bilər.

Ağır və zərərli iş şəraitində baş verən xəstəliklər peşə xəstəlikləri adlanır. Belə xəstəliklərə atmosfer təzyiqinin dəyişilməsindən törəyən kesson xəstəliyi, dağ xəstəliyi, istehsalat tozlarının təsirindən yaranan pnevmokonioz xəstəliyi, zəhərli maddələrin təsirindən dəri xəstəlikləri və s. aiddir.

§ 3. İstehsalat zədələnmələri və peşə xəstəliklərinin göstəriciləri.

Müəssisənin təhlükəsiz və sağlam əmək şəraitini təhlil etmək üçün zədələnmələrin və peşə xəstəliklərinin hesablanması vahid normalar üzrə aparılır. İstifadə olunan formalara əsasən hər bir müəssisə baş vermiş istehsalat zədələnmələri və peşə xəstəlikləri barədə uyğun yuxarı orqanlarına ildə bir dəfə məlumat verirlər.

Zədələnmələr üzrə statistika hesabatında baş vermə səbəblərinə və zədələnmə amillərinin növlərinə görə hadisələrin uçotu olmalıdır. Bədbəxt hadisələrin əsas səbəblərinə maşın və avadanlıqların, alətlərin nasazlığı, texnoloji prosesin pozulması, fərdi mühafizə vasitələrinin görülən işə uyğun gəlməməsi, təhlükəsiz texnikası üzrə təlimatın ya tamamilə, ya da kifayət qədər aparılmaması və s. aiddir. Zədələyici əsas amillərə isə maşın, mexanizm, avadanlıq və onların hissələrinin, nəqliyyat və qaldırıcı avadanlığın insana fiziki zərbəsi, kimyəvi yandırıcı təsir göstərən maddələr, elektrik cərəyanı, texniki amillər, elektrik cərəyanı, termiki amillər, cisimlərin düşməsi, insanların yüksəklikdən düşməsi və s. aid edilir. Müəssisələrdə çalışan fəhlələrin sayı müxtəlif olduğu üçün baş vermiş istehsalat zədələnmələrinin mütləq sayı da müəssisələrdəki zədələnmələrin səviyyəsi barədə dəqiq məlumat vermir. İstehsalat zədələnmələri barədə düzgün mülahizə yürütmək üçün zədələnmələrin tezlik əmsalı (Kt) və ağırlıq əmsalı (Ka) nisbi göstəricilərindən istifadə olunur. Təcrübədə zədələnmələrin tezlik əmsalı 1000 nəfər işçiyə düşən bədbəxt hadisələrin sayı ilə müəyyənləşdirilir. Yəni, $Kt=H \cdot 1000/P$

Burada, H — 3 gündən artıq olan əmək qabiliyyətinin itirilməsi ilə əlaqədar olan və hesabat vaxtı üçün tamamlanmış bədbəxt hadisələrin sayı;

P — Hesabat dövründə işləyənlərin orta sayıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, tezlik əmsalı Kt ağırlıq dərəcəsini ifadə etmədiyi üçün vəziyyəti ağırlıq əmsalı ilə birlikdə öyrənmək lazımdır. Bu əmsal hesabat dövründə bir zədələnməyə uyğun gələn itirilmiş iş günlərinin sayını ifadə edir. $Ka=D/H$

Burada D — Hesabat dövründə itirilmiş iş günlərin sayıdır.

Ölümlə, yaxud əlilliklə nəticələnmiş bədbəxt hadisələr bu əmsallara daxil olmayaraq, xüsusi hesabatda nəzərdə tutulur.

İstehsalat zədələnmələrinin iş parametrlərindən asılılığını təyin etmək üçün korrelyasiya üsulundan istifadə etmək olar. Bu halda bütün bədbəxt

hadisələr parametrlərinin kəmiyyətinə görə qruplaşdırılır və hər parametrin qiymətinə uyğun zədələnmənin tezlik əmsalı (Kt) hesablanır.

İstehsalat zədələnmələrinin səviyyəsi haqqında hesabat müəssisə üçün gələcəkdə əməyin təhlükəsizləşdirilməsi və əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin işlənilib hazırlanması üçün yeni texnologiyanın, maşın və avadanlıqların layihələndirilməsində və istehsalında, təmirində, yenidən qurulmasında və s. nəzərdə tutulur.

§ 4. İstehsalat zədələnmələri və peşə xəstəliklərinin səbəblərinin təhlili üsulları

Aviasiya sənayesində digər istehsalat müəssisələrində olduğu kimi, istehsalat təhlükələri müxtəlif vasitələrlə öyrənilir. Bütün bu üsulların ümumi məqsədi bədbəxt hadisələrə səbəb olan texniki və təşkilati səbəbləri aydınlaşdırmaq və aradan qaldırmaqdır. Aviasiya sənayesinin və Aviasiya texnikası istehsalının müxtəlif istehsalat proseslərində əmək şəraitinin müxtəlifliyi, istehsalat zədələnmələrinin ümumi səbəblərini konkret şəkildə ifadə etməyə imkan vermir. Bədbəxt hadisələr bəzən o dərəcədə müxtəlif olur ki, onların içərisində 2 eyni mexanizm tapmaq mümkün deyil. Buna baxmayaraq ümumi cəhətlərinə görə zədələnmələrin və peşə xəstəliklərinin səbəblərini əsasən 3 qrupa ayırırlar:

I. Texniki səbəblər

1. Texnoloji prosesin qeyri mükəmməlliyi (layihənin dəqiq olmaması, avadanlıq, qurğu və mexanizmlərin düzgün quraşdırılmaması, prosesin düzgün aparılmaması və s.);
2. Avadanlıq və mexanizmlərin nasazlığı;
3. Avadanlığın istismarı yaxud tərtibi zamanı işlədilən alət və tərtibatların nasazlığı;
4. Çəpərləmə və qoruyucu vasitələrin yoxluğu;
5. Qoruğu və avadanlıq yerləşdirilmiş sahənin dar olması və s.

II. Təşkilati səbəblər

1. Əməyin qeyri-düzgün təşkili (əmək rejiminin səmərəsizliyi, işin gərginliyi və s.)
2. İş yerinin, keçidlərin və yolların səliqəsiz saxlanması;
3. Fəhlə və qulluqçuların texnoloji prosesi pis mənimsəməsi, təhlükəsizlik texnikasının, yanğın təhlükəsizliyinin və əmək gigiyenasının zəif təlim olunması;
4. Texnoloji prosesin pozulması, prosesə zəif nəzarət edilməsi;
5. İşə uyğun gəlməyən alət və tərtibatın tətbiqi;
6. Təhlükəsizlik texnikasının təlimatına əməl edilməməsi;
7. Təhlükəli iş üsullarının tətbiqi, əmək intizamının pozulması;
8. Fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə edilməməsi və s.

III. Sanitariya-gigiyena səbəbləri

1. Qeyri-normal meteoroloji şərait (havanın temperaturu, nəmliyi, təzyiqli və axın sürəti, əlverişsizliyi), istilik şüalanması;
2. Hava mühitinin zərərli olması (zəhərli buxar, qaz və tozla çirklənməsi);
3. Qeyri səmərəli işıqlanma;
4. Zərərli şüalanma (radioaktiv, rentgen, ultrabənövşəyi şüalanma, elektrik maqnit sahəsi və s.);
5. Səs-küy və titrəyiş;
6. Sanitariya və gigiyena qaydalarının pozulması və s.

Qeyd olunan bu səbəblərin hər birinin və yaxud bir neçəsinin birgə təsirindən istehsalatda zədələnmə və peşə xəstəliklərinin törəməsi üçün əlverişli şərait yaranır.

§ 5. İnsan əməyinin ergonomik təhlükəsizliyi

Müasir insanın əmək mühafizəsi məsələləri istehsalat fəaliyyətinin dərinə dəyişməsi və mürəkkəbləşməsi ilə, istehsalatın effektivlik məsuliyyətinin artması və mənası ilə, baha qiymətli avadanlığın təhlükəsizliyi və etibarlı istismarı ilə əlaqədar olaraq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Elmi-texniki inqilab ayrı-ayrı alətlərdən maşına, maşından sistemə, sistemdən biotexnika kompleksə keçərək yaranır. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, əməyin effekti və təhlükəsizliyi artdıqca onun elmi həcmi, texnikanın kompleksliyi və məlumatlılığı artır.

İnformasiya mühiti şəraitində insan-operator özünün məsul istehsalat funksiyasını yerinə yetirir. O, eyni zamanda bundan əvvəlki böyük həcmli məlumatı həm başa düşür, həm də həll edir. İnsan fiziki işinin mühüm hissəsini texnikaya həvalə edərək, özü böyük həcmli mürəkkəb zehni psixoloji fəaliyyəti qəbul edir. O, bu gün mürəkkəb biotexniki sistemləri proqramlaşdırır, onlara nəzarət edir, eyni zamanda müxtəlif texnoloji obyektləri məsafədən idarə edir.

Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurasının üzvü olan ölkələrin alim və mütəxəssislərinin ergonomik məsələlərə dair Birinci Beynəlxalq konfransında (1972-ci il) qeyd edilmişdir ki, ergonomika insanın əmək prosesindəki imkan və qabiliyyətini öyrənməklə əmək fəaliyyətinin təşkilində elə şərtlər və üsullar yaratmalıdır ki, bunlar əməyi yüksək məhsuldar əməyə çevirərək eyni zamanda insanın fiziki və mənəvi inkişafına səbəb olsun, işçinin rahatlığını və təhlükəsizliyini təmin etsin, onun sağlamlığını və iş qabiliyyətini mühafizə etsin. Buradan görünür ki, ergonomika öz məqsəd və məsələlərinə görə müasir əmək mühafizəsinə yaxındır.

Ergonomika müasir cəmiyyətin ən sadə tərkibli istehsalat güclərini – insan-maşın sistemləri növlərini və biotexniki kompleksləri ətraflı tədqiq edir. Sistem dedikdə, ergonomika elə bir dinamik quruluşu təsəvvür edir ki,

o istehsalat mühitinin insan və maşın hissələrindən, onların həcmindən və yerləşmə şəraitindən ibarətdir.

İnsan-maşın-mühit sistemlərini kompleksli öyrənmək üçün ergonomika müasir gigiyena, fiziologiya, psixologiya, antropologiya və d. elmlərin ideya və nailiyyətlərini sintez edir. Ergonomika insanın konkret fəaliyyətini müəyyənləşdirən xassəsinin, imkanının, bacarığının bir-birinə uyğunluğuna əsaslanaraq görülən işin quruluş və tərkibi, texnikanın və onu əhatə edən mühitin xassələrini aydınlaşdırır.

İnsan-maşın-mühit sistemlərinin uyğunluğu ergonomik xüsusiyyət, komponentlərin tərkibi, texnikanın növü, fəaliyyətinin daxili və xarici mühiti, iş yerinin quruluşu, keyfiyyəti, forması idarəetmə vasitələrinin ölçüsü və yerləşdirilməsi, iş sahəsi və s. amillərlə müəyyənləşdirilir.

İnsanın ergonomik xassəsinə onun görmə qabiliyyəti, toxunma, iyibilmə, səs duyğusu, qavrayışı, həmçinin mürəkkəb hissi hərəkəti, yaddaşı, təfəkkürü, diqqəti və s. təsir göstərir. Buradan görünür ki, əmək şəraitinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələləri nə qədər mürəkkəb və əhatəlidir.

Ergonomikaya həmçinin mühəndisi psixologiya da aiddir. Elmin bu sahəsi ergonomik tələblərə uyğun olaraq insanın alət, maşın, əməliyyat, proses və sistemlərin quruluşunu, funksiyasını və müxtəlif xassələrini psixoloji cəhətdən necə mənimsədiyini öyrənir. Mühəndisi psixologiya əmək prosesində insanın psixoloji xassəsini tədqiq edərək texnikaya verilən müvafiq tələbləri müəyyən edir.

Böyük insan-maşın sistemlərini, onların planlaşdırılmasının elmi əsaslı üsullarını, layihələşdirilməsini, qurulmasını və idarə edilməsini texniki sistem baxımından öyrənən və hazırlayan elmin sərbəst hissəsi sistemli texnika adlanır. Bu elm üçün insanın ergonomik cəhətdən əsaslandırılmış etibarlılığı, dəqiqliyi, iti hərəkəti və sabitliyi vacibdir. İnsan-operatora idarəetmə, nəzarət, məsələlərin həlli, proqramlaşdırma və s. kimi ən mürəkkəb və məsul vəzifələr tapşırılır.

§ 6. İnsan-maşın-mühit sisteminin quruluşu, xassəsi və növləri

Hər bir istehsalat prosesinə mürəkkəb funksiyalı sistemlər kimi baxmaq olar, çünki bunlar müxtəlif mərhələlərdə konkret məsələləri həyata keçirir, dinamik quruluş tərkibini uyğun istiqamətə dəyişdirir, maddəni, enerjini, məlumatı başqa şəkllə salır.

İnsanın fəaliyyətində, insan-maşın mühitinin hərəkətdə olmasında təhlükəsizliyin etibarlılığı və yüksək effektivliyinin başlıca şərtlərindən biri insanın ergonomik xüsusiyyətinin keyfiyyət və kəmiyyət cəhətlərində texnoloji prosesin, maşını əhatə edən mühitin ergonomik xassələri ilə əlaqələndirilməsidir. Əlaqələndirilmənin belə tərzində əmək təhlükəsizliyinin artırılması üçün yeni imkanlar əldə edilir.

Ergonomik təhlilin konkret məsələləri insan-maşın mühitinin təcrübə quruluşu və vəzifələrini hazırlamaq, onun tərkibinə daxil olan komponentlərin miqdarını və vəzifəsini əsaslandırmaq, bu komponentləri öz aralarında, həmçinin ayrılıqda bütünlüklə sistemlə uyğunlaşdırmaqdır. Bu cür əsaslandırma eyni zamanda əmək mühafizəsinin əsas məsələsini – zədələnmə səbəblərinin, peşə xəstəliklərinin və qəza hallarının aradan qaldırılmasını həll edir.

İnsan-maşın sistemləri müasir ictimai istehsalın xarakterik müxtəlifliyinə görə, sistemin operatorlarının sayından asılı olaraq, müxtəlif siniflərə bölünür. Məsələn fasiləsiz sahədə sistemi idarə edən operator, obyektə idarə edən operator və s.

İnsan-operator vasitəsilə həyata keçirilən idarəetmə, nəzarət, proqramlaşdırma, xidmətetmə və s. sistem və komplekslər ergonomik sistem (ES) adlanır.

Fiziki işlə bərabər, müxtəlif məlumatları dərk edən, dəyişdirən, istehsalat vəzifəsini yerinə yetirərək qərar qəbul edən və bu qərarları həyata keçirən işçi insan-operator adlanır.

Bütün hallarda insan-operator müxtəlif bioloji vericilərin (reseptorların) və nəzarət-ölçmə cihazlarının (indikatorların) köməyi ilə obyektin idarə edilməsi haqqında məlumatı qəbul edir. Operator vasitəsilə dəfələrlə təkrar olunan fəaliyyətinin axırncı qiymətinin ölçüsü istehsalat vəzifəsinin mahiyyətini təşkil edir. Həll edilən məsələnin mürəkkəbliyindən və sistemin növündən asılı olaraq operator fəaliyyəti 3 sinfə ayrılır:

1. Operator nümunə üzrə imkanı qəbul edir, işlənmiş informasiyalar şəraitində kiçik təfəkkür vasitəsilə kiçik həcmli işlər görür.

2. Operator mürəkkəb məsələləri həll etmək, obyektin hərəkətini, ona təsir göstərən kəmiyyət və xüsusiyyətlərin həlli üsullarını seçmək ixtiyarına malikdir.

3. Operator böyük variantlarla obyektin hərəkət parametrləri şəklində iş görür, məlumatları nisbətən mürəkkəb üsullarla hazırlamaqla çox böyük imkanlı məsələləri həll edir, qərar qəbul edib həyata keçirir.

NƏTİCƏ.

Məlum olduğu kimi dünyada baş verən bir sıra proseslər cəmiyyətdə gedən sosial, iqtisadi, siyasi və digər münasibətlərin inkişafının indiki mərhələsində bir çox cinayətlərin daha da mütəşəkkil xarakter almasına səbəb olmuşdur. Bu da onların sürətlə transmilliləşməsinə gətirib çıxardır. Bu cinayətlərə əsasən Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin XXV fəslində xüsusi yer verilmiş “Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər” qrupuna

daxil olan qəsdən adam öldürmə, ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə, qəsdən sağlamlığa zərər vurma, döymə, işgəncə vermə, evtanaziya, insan orqanlarının və ya toxumalarının alqı-satqısı və onların transplantasiya məqsədi ilə götürülməsinə məcbur etmə, zöhrəvi xəstəlikləri yayma və s. cinayətlər daxildir.

Ötən il şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərə qarşı mübarizə sahəsində kəsərli istintaq-əməliyyat tədbirlərinin görülməsinə baxmayaraq, qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin sayının artması, 16 belə cinayətin, o cümlədən Şəmkir rayonunda 3, Cəlilabad rayonunda 2, Bakı şəhərinin Səbael rayonunda 2, Sabunçu, Suraxanı, Binəqədi və Nərimanov, habelə Ağdaş, Qazax, Xaçmaz, Göygöl rayonlarının hər birində və Gəncə şəhərində 1 cinayətin bağlı qalması həyata keçirilən istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin ciddi nöqsanı kimi dəyərləndirilib.

Etiraf edək ki, bu gün istər beynəlxalq hüquqi tədbirlər, istərsə də ayrı-ayrı ölkələrdə tətbiq olunan mexanizm və metodlar bu cinayətlərin nəinki qarşısını almaq və kökünü kəsmək, ümumiyyətlə, onunla mübarizədə kifayət qədər səmərə vermir.

İnsanın həyat və sağlamlığını birbaşa təhlükə altına alan zorakı cinayətlərin səbəb və şəraitinin, inkişaf tendensiyalarının, cinayət əməlləri zorakılıqla müşayiət olunan şəxslərin şəxsiyyətinin xarakterik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və bu növ cinayətlərə qarşı dövlətin mübarizə strategiyasının işlənilib hazırlanması zəruridir.

Keçirilmiş yoxlamalar və vəziyyətin məqsədli öyrənilməsi göstərir ki, ümumən profilaktika işində yol verilən nöqsanlar, cinayətkarlıqla, xüsusən də cinayətlərin ayrı-ayrı növləri ilə mübarizəninin kompleks şəkildə təşkil olunmaması, o cümlədən onların baş verməsinə şərait yaradan amillərin vaxtında aşkar edilərək qarşısının alınması üçün profilaktik tədbirlərin görülməməsi bəzən ağır nəticələrə səbəb olur.

Şəxsiyyət əleyhinə olan bir çox cinayətlərin ailə-məişət münaqişəsi zəminində və odlu silahdan istifadə edilməklə törədilməsinə, eləcə də onların

müəyyən edilmiş qaydalara uyğun saxlanılmasına, xüsusən də münaqişəli, sərxoşluğa meyilli, ruhu xəstələr və narkomanlar yaşayan ailələrdə belə silahların olması kimi xüsusiyyətlərə lazımı diqqət yetirilmir.

Bəzi hallarda, qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin baş verməsinə gətirib çıxara biləcək döymə, müxtəlif bədən xəsarətlərinin yetirilməsi, ölümlə hədələmə və xuliqanlıq faktları haqqında daxil olmuş məlumatların dərhal yoxlanılmasına səthi yanaşılır. Həmçinin, belə hüquqazidd əməllərin mütəmadi xarakter almasına əhəmiyyət verilmədiyindən, cəzasızlıq şəraitində təhlükəli əməllərin davam etdirilməsi və ya zərərçəkənin çarəsizlikdən əks təqdirlərə əl atması, nəticə etibarlı ilə daha ağır cinayətlərə gətirib çıxarır.

Yuxarıda deyilənlərə yekun vuraraq, belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatının bütün sahələrində köklü dəyişikliklərin baş verdiyi indiki dövrdə ictimai təhlükə mənbəyi olan bu cinayətlər ciddi təhlükə yaradır və bu təhlükənin aradan qaldırılması üçün yeganə çıxış yolu isə dünya dövlətlərinin öz qüvvələrini birləşdirməsi və cinayətlər üzərində nəzarəti təmin etməsidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

Azərbaycan dilində:

1. Qarayev T., Şəmsizadə R., Cinayətin tövsifinin nəzəri əsasları. BDU nəş., Bakı, 1989;
2. Səməndərov F.Y. Şəxsiyyət əleyhinə edilən cinayətlər. (Tövsif məsələləri). Dərs vəsaiti. Bakı, 1997;

3. Naumov A.V. Rusiya Cinayət Hüququ. Ümumi hissə. Bakı, “Qanun” 1998;
4. Hüquq ensiklopedik lüğəti. Bakı, 1999;
5. Quliyev R.İ., İmanov M.N. Cinayət hüququ, Xüsusi hissə. Dərslik. Bakı, «Qanun» 2004;
6. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. Prof. F.Y.Səməndərovun redaktorluğu ilə “Digesta” nəş., Bakı, 2005;
7. Ağayev İsfəndiyar. Cinayət Tərkibi. “Təhsil” nəş., Bakı, 2005;
8. E.A.Suxanov Mülki Hüquq. Azərbaycan dilində. Bakı. Qanun nəşr.;
9. Səməndərov F.Y. Cinayət Hüququ. Ümumi hissə. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2007;

Rus dilində:

10. Ной И.С. Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве. Саратов, 1959;
11. Курс советского уголовного права. М., 1971. Т.5;
12. Курс советского уголовного права. Л., 1973. Т.3;
13. Загородников Н.И. Преступления против жизни по Советскому уголовному праву. М., «Юрист», 1994;
14. Комментарий к УК РФ. М., 1998 г ;
15. Уголовное право. Особенная часть. М., 1998 г ;
16. Лазебник Ю.В. Состав преступления и его элементы. Минск, 2000;
17. Поливцев А.Н., Соловьев А.Н., Ставило С.П. Состав преступления: структура и характеристика элементов. Учебное пособие. Краснодар, 2000;
18. Уголовное право. Общая и особенная части. Учебник /Ответственный редактор В.П.Кашепов. М.: «Былина», 2001;
19. Смирнова Н.Н.Уголовное право. Общая и Особенная части. Учебник. СПб: Литера, 2003;
20. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., Юрист, 2004;

Normativ-hüquqi aktlar:

21. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası;
22. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi;
23. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi;
24. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarları 1962-2007. Bakı, Qanun 2007;
25. SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun “Zorlama barəsində işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 1964-cü il 25 mart tarixli qərarı;
26. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
27. Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirinin 08.02.1999-cu il tarixli əmri ilə təsdiq edilmiş “Bədən xəsarətlərinin ağırlıq dərəcəsinin məhkəmə tibbi təyini Qaydaları”;
28. “Qəsdən adamöldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı Qərarı;
29. “Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali məhkəməsi Plenumunun 14 may 1999-cu il 7 Sayılı Qərarı;
30. “Zorlamaya görə cinayət məsuliyyətini gücləndirmək haqqında” SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 4 yanvar 1949-cu il Fərmanı;